

Η ΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ε., Αβέρωφ Τ., Αράπογλου Μ.,
Αρράς Μ., Βρέλλης Π., Γεωργάκης Γ., Γήτας Μ.,
Δέμος Α., Δερέκα Α., Εργολάβος Σ., Ζιωγάνας Β.,
Θεοδώρου Ι., Θεοδώρου Ν., Θεοχάρης Ι., Κανάτσης Τ.,
Καραβίδας Γ., Καραγιώργος Π., Κασαγιάννη-Ρίζου Α.,
Κατσαλίδας Ν., Καψυμένος Ε., Κολοβάς Ε., Κόντης Σ.,
Κοσμοπούλου Α., Κουρμαντζή Ε., Κυριακίδης Π.,
Κωστόπουλος Μ., Λιάρου-Αργύρη Ε., Λίτος Α.,
Λιμπερόπουλος Γ., Μαρνέλη Π., Μασσαλάς Χ., Μέγα Β.,
Μότσιος Γ., Μούλιας Ν., Μπάδα Κ., Μπαλτά Γ.,
Μπουρατζή-Θώδα Α., Μπουσιμπούκης Α., Μυλωνάς Γ.,
Νιτσιάκος Β., Νούτσος Π., Ντίνος Γ., Παλιούρας Α.,
Παπαδοπούλου Δ., Παππάς Σ., Παρθενίου Γ.,
Περυσινάκης Ι., Πορτολομαίου-Λάζου Μ., Ράϊος Δ.,
Ρόκου Β., Σαρδελής Κ., Σαρηγιάννης Α., Σιούλης Τ.,
Σκαλτσογιάννης Π., Σκαργιώτης Μ., Τέντας Ν.,
Τζιόβας Π., Τζουβάρα-Σούλη Χ., Τρίτος Μ., Τσέφος Κ.,
Τσίνας Π., Υφαντής Ν., Φωτιάδου Ε., Χατζάρα-Σακαρέλη Ο.,
Χρήστου Κ., Στεφάνου Τ.

Λ. Βρανούσης, Κίμων Τζάλλας, Φρίξος Τζιόβας

Agolli D, Anonymus, Barret H, Bergsdorf W, Blaga L,
Cambpell W, Haliti F, Horatius, Ильф И., Kadare I,
Keli V, Кольцов М., Лиходеев Л, Pillat I, Quasimodo S.

ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ*

Η επίκαιρη γεωγραφική θέση της Ηπείρου και κυρίως των παραλίων της έφερε ενωρίς τους Ηπειρώτες σε συχνή επικοινωνία με τα Επτάνησα και τους νότιους Έλληνες απήχηση των σχέσεων αυτών βρίσκουμε στην αρχαία γραπτή παράδοση από τα ομηρικά έπη έως τη λατινική γραμματεία, αλλά και στ' αρχαιολογικά ευρήματα¹.

* Η Μελέτη αποτέλεσε ανακοίνωση στο Ε' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο.

Στο κείμενο χρησιμοποιούνται συντομογραφίες του ΔΑΙ (ΑΑ).

1. Για τα μυκηναϊκά ευρήματα στην Ήπειρο και τον αποικισμό των δυτικών ακτών στους υστεροελλαδικούς χρόνους βλ. Σ. Δάκαρη, Α Εφημ. 1956, σ. 120 κε., 152-153, του ίδιου, Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών, Αθήναι 1964 (στο εξής Μύθοι), σ. 5-8, *Cassopaia and the Elean Colonies*, 1971 σ. 27-28 § 97, Θεσπρωτία, Αθήναι 1972, σ. 55, 62-64, 68-69, N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 313 κε., του ίδιου, *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, New Jersey 1967, σ. 135, 139, Θ. Παπαδόπουλου, "Η εποχή του χαλκού στην Ήπειρο", Δωδώνη Ε', 1976, σ. 283-285, 320, του ίδιου "Das Mykenische Kuppelgrab von Kiperi bei Parga (Epirus)", *AM* 96 (1981), σ. 7 κε. Σχετικά και Κ. Α. Wardle, "Cultural groups of the late Bronze and early Iron age in north west Greece", *Godisvnyak XV* (1977), σ. 159-160, C. S u e r e f, *Testimonianze Miceanee in Epiro*, Scuola Normale Superiore, Pisa 1979-80, σ. 47 κε., του ίδιου, *Μυκηναϊκές Μαρτυρίες από την Ήπειρο*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 21 κε. Σ. Δάκαρη, "Οδύσσεια και Ήπειρος, Κέντρο Οδυσσειακών Σπουδών, Ιλιάδα και Οδύσσεια, Μύθος και Ιστορία. Πρακτικά του Δ' Συνεδρίου για την Οδύσσεια (9-15 Σεπτεμβρίου 1984), Ιθάκη 1986 σ. 143 κε.

Για πιθανή προέλευση των αποίκων από την Ήλιδα βλ. Σ. Δάκαρη, Πρακτ. 1960, σ. 125, του ίδιου, *Cassopaia*, ό.π., σ. 27-28, όπου μάλιστα υποστηρίζεται και η

Από την Οδύσσεια πληροφορούμαστε για τις συχνές επισκέψεις του Οδυσσέα στην Ήπειρο άλλοτε για να κατεβεί στον Κάτω Κόσμο να ρωτήσει την ψυχή του μάντη Τειρεσία τον τρόπο της επιστροφής του στην Ιθάκη² και άλλοτε για να προσφέρει θυσία στον "Ποσειδώννα ενοσίγαιον" σ' έναν τόπο που οι σχολιαστές της Οδύσσειας τοποθετούν στο εσωτερικό της Ηπείρου, στα Βούνειμα, κοντά στην πόλη Τράμπυα³. Πιθανή λατρεία του ήρωα κρύβεται στη μεταγενέστερη παράδοση για την ίδρυση των Βουνείμων⁴, παράδοση που, όπως είδαμε, οφείλει τη γέννησή της στο ομηρικό έπος⁵. Στην Οδύσσεια (ξ327 κε., τ296 κε.) αναφέρεται επίσης ότι ο Οδυσσέας ακολουθώντας τον θαλάσσιο δρόμο επισκέφτηκε το ιερό της Δωδώνης για να πληροφορηθεί από την υψίκομη φηγή για το γυρισμό του στην Ιθάκη⁶. Είναι

προέλευση των αποίκων από την Κεφαλληνία ή την Ιθάκη.

Την εμπορική επικοινωνία των Θεσπρωτών με τα Επτάνησα μαρτυρεί και η αρχαία παράδοση σύμφωνα με τον Όμηρο (ξ. 334 κε., τ. 291 κε.) ο Οδυσσέας προσποιήθηκε τον Κρήτα έμπορο, ο οποίος είχε επιβιβάσει σε θεσπρωτικό πλοίο, που προοριζόταν για την Κεφαλληνία. Κατά τον πλουν ληστεύθηκε από τους Θεσπρωτούς ναύτες και αφού διέφυγε αποβιβάστηκε στις ακτές της Ιθάκης. Όπως παρατηρεί ο Δάκαρης, Μύθοι σ. 8 κε., τα αρχαιολογικά ευρήματα από το Καλμπάκι, την Εφύρα και ο θολωτός τάφος κοντά στην Πάργα μας οδηγούν προς την κατεύθυνση των νότιων Επτανησίων και των δυτικών ακτών της Πελοποννήσου: σχετικά του ίδιου Α Εφήμ. 1956, σ. 152-153, Το Έργον 1960, σ. 111.

Διεξοδικά πραγματεύεται το κεφάλαιο για τις ομηρικές παραδόσεις ο E. L e r o g e, Ricerche sull' Antico Epiro, Collana di studi Greci XXXVIII, Napoli 1962, σ. 8 κε., 128 κε.

2. Οδ. κ. 513, λ. 1 κε. Σχετικά και Σ. Δάκαρης, Ανασκαφή εις το Νεκρομαντείον του Αχέρωντος, Πρακτ. 1960, σ. 121 κε., του ίδιου, Μύθοι, σ. 7 και "Οδύσσεια και Ήπειρος", ό.π., σ. 151 κε.

3. Στέφ. Βυζάντιος λ. Βούνειμα, Ευστάθιος Σχόλ. εις Ομήρου Οδύσσεια, λ. 125, 402. Για την πιθανή θέση των δύο οικισμών N. G. L. Hammond, Epirus, σ. 708.

4. Σχετικά και Λυκόφρονος Αλεξάνδρα, Σχόλια Ισαακίου Γραμματικού του Τζέτζου, σ. 252 αρ. 800 βλ. και Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, σ. 76, του ίδιου, "Οδύσσεια και Ήπειρος", ό.π., σ. 163.

5. Οδύσσεια λ. 119 κε. και ψ, 266 κε.

6. Βλ. και Δάκαρης, Μύθοι, σ. 7, 109 σημ. 5, του ίδιου Α Εφήμ. 1956, σ. 120 και "Οδύσσεια και Ήπειρος" ό.π., σ. 143, 151. Σχετικά E. L e r o g e, ό.π., σ. 9.

γνωστό ότι και οι προσκυνητές του ιερού του Άδη ακολουθούσαν τον θαλάσσιο δρόμο και αφού περνούσαν σιωπηλοί τον Λευκάτα στη νότια άκρη της Λευκάδας εισέρχονταν πλέον στην περιοχή των νεκρών⁷.

Είναι εύλογο τα δύο πανάρχαια και ονομαστά ιερά και μαντεία της Δωδώνης και του Νεκρομαντείου του Αχέροντα να προσείλκυσαν προσκυνητές από πολλά μέρη της Ελλάδας, όπως έδειξαν τα αρχαιολογικά ευρήματα και επιβεβαίωσαν οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες⁸. Οι χρηστήριες επιγραφές και τα ενεπίγραφα αναθήματα του ιερού της Δωδώνης μας επιτρέπουν να συμπεριλάβουμε μεταξύ των προσκυνητών και τους κατοίκους των Ιονίων νήσων. Συγκεκριμένα οι Κερκυραίοι και οι κάτοικοι του Ωρικού⁹ ρωτούν το ιερό ζεύγος της Δωδώνης σε ποιόν θεό ή ήρωα να προσφέρουν θυσία για να διοικούν τη χώρα τους κατά τον καλύτερο τρόπο και να έχουν πλούσια αγαθά¹⁰.

7. Οδύσσεια, ω 11-14. Philippson-Kirsten, *Die griechischen Landschaften II*, I σ. 462 και 463 σημ. 1. Ο Ε. Janssens στη μελέτη του "Leucade et le Pays des Morts", *L'Antiquité Classique* 30 (1961), σ. 383 κε., συσχετίζει πληροφορία του Servius για τον καταποντισμό στη Λευκάδα Πέτρην, με την επίσκεψη των προσκυνητών στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα. Σχετικά βλ. και Δάκαρη, *Πρακτ.* 1961, σ. 110 και σημ. 2.

8. Επειδή υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τα δύο ιερά και τις σχέσεις τους με την υπόλοιπη Ελλάδα, ενδεικτικά αναφέρουμε τις παρακάτω μελέτες. Για τις ανασκαφές στο ιερό της Δωδώνης C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, Paris 1878, Δ. Ευαγγελίδης - Σ. Δάκαρη, "Το ιερόν της Δωδώνης" *Α Εφημ.* 1959 (1964), σ. 1-176, Σ. Δάκαρη, *Δωδώνη, Αρχαιολογικός οδηγός*, Ιωάννινα 1986, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. και Η. W. Parke, *The Oracles of Zeus, Dodona-Olympia-Ammon*, Oxford 1967. Για τις ανασκαφές στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα, Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1958-1964 και 1975-1977. Για τη λατρεία στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα βλ. και Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, *Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον*, Ιωάννινα 1979, σ. 99 κε, με την παλιότερη βιβλιογραφία. (Στο εξής Σούλη, *Η λατρεία*).

9. Για το Ωρικό βλ. Σούλη, *Η λατρεία*, ό.π., σ. 139 σημ. 112 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

10. Για την επιγραφή Δ. Ευαγγελίδης, *Πρακτ.* 1958, σ. 103, πιν. 83α και το Έργον 1958, σ. 90-95, βλ. και Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, Αθήναι 1973, σ. 63 αρ. Μ 33. Η. W. Parke, *The Oracles of Zeus*, ό.π., σ. 261 αρ. 6.

Οι Κερκυραίοι φαίνεται ότι ήταν καλοί πελάτες του μαντείου ως γείτονες με πολλά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα, όπως μπορούμε να κρίνουμε από τον αριθμό των χρηστήριων επιγραφών, που βρέθηκαν στο ιερό της Δωδώνης¹¹.

Έτσι σε χρηστήρια ελάσματα του 5ου αι. π.Χ. απαντούν επιγραφές που μαρτυρούν τις πολιτικές αντιθέσεις που τους χώριζαν.

Οι Κερκυραίοι ρωτούν τον Δία τον Νάιο και τη Διώνη σε ποιόν θεό ή ήρωα να προσφέρουν θυσία για να ευτυχήσουν¹² και να ομολοήσουν¹³.

Σημαντικό είναι και το ανάθημα των Κερκυραίων στο ιερό της Δωδώνης, που χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και είναι γνωστό ως "Μάστιγξ Κερκυραίων" ή "Δωδωναίον χαλκείον". Πρόκειται για συσκευή, η οποία σύμφωνα με τις φιλολογικές μαρτυρίες¹⁴ αποτελούνταν από δύο κίονες: στον έναν υπήρχε χάλκινο αγαλμάτιο παιδιού με χάλκινη μάστιγα και στον άλλο χάλκινος λέβητας. Η συσκευή αυτή αντικατέστησε στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., όπως εύστοχα παρατηρεί ο καθηγητής Δάκαρης¹⁵, τον περίβολο με τους τρίποδες και τους λέβητες που περιέκλειε τη φηγό στο ιερό της Δωδώνης (πίν. 9α). Εξακολούθησε να λειτουργεί και στον 2ο αι. π.Χ., αλλά η λειτουργία της είχε λησμονηθεί πλέον στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ., διότι, όπως αναφέρει ο Λούκιλλος ο

11. H. W. Parke, *The Oracles of Zeus*, ό.π. σ. 260-261, με την παλιότερη βιβλιογραφία. Στον 4ο αι. π.Χ. ανήκει τμήμα μολύβδινου ελάσματος διαστάσεων 0.10 X 0.007 μ. με εγχάρακτα γράμματα που σώζει την αρχή ερώτησης των Κερκυραίων προς το Δία. Ο Δάκαρης προτείνει συμπλήρωση αυτού σύμφωνα με τις άλλες χρηστήριες επιγραφές των Κερκυραίων που βρέθηκαν επίσης στο ιερό της Δωδώνης, Σ. Δάκαρης, *Πρακτ.* 1967, σ. 48, βλ. και Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 64 αρ. Μ. 23.

12. Για την επιγραφή C. Carapanos, ό.π., σ. 72, πίν. 34, αρ. 5, H. W. Parke, ό.π., σ. 260, αρ. 2 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

13. C. Carapanos, ό.π., σ. 72, πίν. 34 αρ. 4 και H. W. Parke, ό.π., σ. 260 αρ. 3.

14. Το θέμα ανέπτυξαν διεξοδικά οι Ευαγγελίδης-Δάκαρης, *Α Εφήμ.* 1959, σ. 115 κε. βλ. και Δάκαρης, *Α Δελτ.* 16 (1960), Α', σ. 14 κε., του ίδιου, *Δωδώνη, Αρχαιολογικός οδηγός*, Ιωάννινα 1986, σ. 42, Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π., σ. 60 κε.

15. *Α Εφήμ.* 1959, σ. 118.

Ταρραίος, η μάστιγα είχε εξαφανιστεί¹⁶.

Ο Στέφανος ο Βυζάντιος¹⁷ μας πληροφορεί ότι η μάστιγα του αναθήματος είχε "μάντας χαλκούς, όντας ομοίους τοις αληθινοίς μάσιν", ενώ δεν αναφέρει τίποτε το χαρακτηριστικό για τη λαβή. Πρόσφατα ο Καλλιγιάς¹⁸ αναγνώρισε χάλκινα ελάσματα από τη Συλλογή Κ. Καραπάνου του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών ως εξαρτήματα της μάστιγας του κερκυραϊκού αναθήματος. Ύστερα από προσεκτική μελέτη κατέδειξε πως τα ευρήματα αυτά είναι χάλκινες μάστιγες (πίν. 16, 2α), παρόμοιες με εκείνη από το ιερό του Κορύνθου Απόλλωνα στο Λογγά Μεσσηνίας (πίν. 26)¹⁹. Συμπεραίνει μάλιστα ότι και στο Μαντείο της Δωδώνης αφιερώνονταν κατά την Ελληνιστική εποχή χάλκινες μάστιγες και ότι το χάλκινο αφιέρωμα των Κερκυραίων δεν ήταν μεμονωμένο αντικείμενο, όπως το περιγράφει η αρχαία παράδοση. Η ακριβής όμως ερμηνεία του γεγονότος μας διαφεύγει²⁰.

Από ενεπίγραφα αναθήματα που βρέθηκαν στις ανασκαφές του ιερού της Δωδώνης πληροφορούμαστε ότι οι σχέσεις και των υπόλοιπων νήσων του Ιονίου με το ηπειρωτικό ιερό ήταν στενές. Σύμφωνα με επιγραφή του 3ου αι. π.Χ. σε θραυσματικά σωζόμενο χάλκινο αγγείο (πίν. 3) ο Λευκάδιος Φιλοκλέδαος αναθέτει στον Δία Νάϊο της Δωδώνης: "Φιλοκλέδαο(ς) Δαμοφίλου Λευκάδιος Δί Νάϊο"²¹.

16. Α Εφημ. 1959, σ. 117 κε.

17. Στέφανος Βυζάντιος στη λέξη Δωδώνη.

18. Π. Καλλιγιάς, "Κερκυραία Μάστιγξ", ΑΑΑ ΙΧ, 1976, 1, σ. 61-67. Βλ. σχετικά και Σ. Δάκαρη, Δωδώνη, Αρχαιολογικός οδηγός, Ιωάννινα 1986, σ. 42, ο οποίος αναφέρει ότι ένα τέτοιο μαστίγιο βρίσκεται και στο Μουσείο Ιωαννίνων.

19. Π. Καλλιγιάς, ό.π., σ. 64, ειχ. 19.

20. Π. Καλλιγιάς, ό.π., σ. 66.

21. Για τη δημοσίευση του αναθήματος C. Carapanos, ό.π., σ. 40, πίν. 23 αρ. 1 και 1 bis, ο οποίος το χρονολογεί στον 6ο με 5ο αι. π.Χ. Η μορφή όμως των γραμμάτων και κυρίως το Σ με ισχυρή την απόκλιση στις κεραίες του που είναι χαρακτηριστική για τον 3ο αι. π.Χ., μας οδηγεί σε μεταγενέστερη χρονολόγηση της επιγραφής. Βλ. και τις επιγραφές των επιτύμβιων στηλών από τη Βοιωτία και τη δυτική Ελλάδα Ρ. Μ. Fraser-T. Rönne, Boetian and west Greek Tombstones, Skrifter Utgivna av Svenska, Institutet i Athen 4, VI, Lund 1957, σ. 88. Στην ίδια χρονολόγηση μας οδηγεί και η μικρότερη απόδοση του Ο σε σχέση με τα υπόλοιπα γράμ-

Στον Δία Νάϊο αναθέτουν επίσης οι κάτοικοι της Κεφαλληνιακής πόλης-κράτους "Πάλλης"²², όπως προκύπτει από ενεπίγραφο έλασμα (ταινία) που ήταν συνηλωμένο στο αφιέρωμα του τέλους του 4ου ή αρχών του 3ου αι. π.Χ. (πίν. 4) "Παλείς Δί Νάω"²³.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει χάλκινη ενεπίγραφη πινακίδα²⁴ από τις ανασκαφές του Καραπάνου, αφιέρωμα στο Δία της Δωδώνης του Ζακύνθιου Αγάθωνα Εχεφύλου και της γενιάς του, που ήταν πρόξενοι των Μολοσσών από τριάντα γενιές. Η αφετηρία υπολογίζεται, όπως αναφέρει η επιγραφή, από την Τρωάδα Κασσάνδρα (πίν. 5)

Θεός: Τύχα/Ζεύς Δωδώνης μεδέ/ων, τόδε σοι δώρον
πέμπω παρ' έμού Αγάθων/Εχεφύλου και γενεά/πρόξενοι
Μολοσσών/ και συμμάχων εν τ/ριάκοντα γενεαίς εκ
Τρωίας Κασσάν/δρας, γενεά(ι)/Ζακύνθιοι.

Από την επιγραφή που χρονολογείται στα τέλη του 4ου ή τις πρώτες

ματα. Για την Ήπειρο βλ. τις ενεπίγραφες αναθηματικές στήλες από την Αμβρακία του τέλους του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. (αρ. Μουσείου Άρτας 37, 36), Σούλη, Η λατρεία, σ. 91, εικ. 35 (γ), σ. 19, εικ. 8 (6), σ. 85, εικ. 35 (α).

22. Για την κεφαλληνιακή πόλη-κράτος Σάμη βλ. Γ. Μοσχόπουλου, *Ιστορία της Κεφαλονιάς*, τ. Α, Αθήνα 1985, σ. 19 κε.

23. Για το ενεπίγραφο αφιέρωμα C. Carapanos, ό.π., σ. 41-42, πίν. 24 αρ. 6 και 6 bis. Η μορφή των γραμμάτων δίνει μία χρονολόγηση στο 6' μισό του 4ου ή αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Για την εξέλιξη του ελληνικού αλφαβήτου G. Klaffenbach, *Griechische Epigraphik*, Göttingen 1957, σ. 41-43 και M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, II, Roma 1967, σ. 380 κε. Το Σ με ισχυρή απόκλιση στις κεραίες του είναι χαρακτηριστικό για τον 3ο αι. π.Χ. Το Π ανισοσκελές απαντά στον 4ο αι. π.Χ. σε αναθηματική στήλη από την Αμβρακία: Σ. Δάκαρη, Α. Δελτ. 20 (1965), Χρον. Β2, σ. 347-348 και J.-L. Robert, REG 81 (1968), σ. 476 αρ. 315.

24. Η ενεπίγραφή αυτή πινακίδα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτό έτυχε πολλών δημοσιεύσεων. C. Carapanos, ό.π., σ. 39-40, πίν. 22, J. Davigneux: "*La légende de la prophétesse Cassandre, d'après les textes et les monuments*", Liège 1942, σ. 85-87, P. R. Franke, *Alt-Epirus, und das Königtum der Molosser*, Erlangen 1954 (1955), σ. 38, P. Lénéque, *Pyrrhos*, Paris 1957, σ. 242, Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 103 κε.

δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ.²⁵ προκύπτει ότι στους χρόνους αυτούς τουλάχιστον η Κασσάνδρα θεωρούνταν από τους Μολοσσούς η πρώτη ιέρεια. Φαίνεται πολύ πιθανόν, όπως παρατηρεί ο Δάκαρης²⁶ στη μελέτη του για τους "Γενεαλογικούς μύθους των Μολοσσών" ότι οι τρωικές παραδόσεις της Ζακύνθου έχουν προέλευση μολοσσική και οφείλονται στον Πύρρο για την πραγματοποίηση των κατακτητικών του σχεδίων. Ο Πύρρος είναι γνωστό ότι ανέπτυξε μεγάλη θρησκευτική πολιτική σύμφωνα με το παράδειγμα των Μακεδόνων βασιλέων, του Δημητρίου και του Αντιγόνου²⁷.

Μία λατρεία που εισήγαγε ο Πύρρος στην Ήπειρο και τις χώρες που κατέκτησε είναι της Αινειάδας Αφροδίτης, η οποία σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσία (1.50) λατρευόταν στη Ζάκυνθο, τη Λευκάδα, το Άκτιο, την Αμβρακία, τη Δωδώνη και το Βουθρωτό, όπου υπήρχαν ιερά της θεάς και ηρώα του Αινεία²⁸.

Για τους χρόνους της εισαγωγής της λατρείας της Αινειάδας Αφροδίτης στην Ήπειρο διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις²⁹. Πιθανότερη θεωρούμε την άποψη του Δάκαρη³⁰ ότι δηλαδή η λατρεία της Αινειάδας προέρχεται από την Έγεστα της δυτικής Σικελίας, από όπου την εισήγαγε ο Πύρρος στην Ήπειρο και τις περιοχές που κατέκτησε. Η παρεμβολή όμως της Αμβρακίας και της Δωδώνης στις περιπέτειες του Αινεία κατά το θαλάσσιο ταξίδι του στην Ιταλία είχε σκοπό τη σύνδεση των δύο αυτών σημαντικών κέντρων, κυρίως όμως απέβλεπε να αποκτήσει η Αμβρακία τους γενεαλογικούς της μύθους³¹.

25. Για τη χρονολόγηση της επιγραφής βλ. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 103 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

26. Δάκαρη, *Μύθοι*, ό.π., σ. 111 κε.

27. Δάκαρη, *Μύθοι*, ό.π., σ. 130 κε.

28. Για τη λατρεία της Αινειάδας Αφροδίτης στην Ήπειρο, Δάκαρη, ό.π., σ. 114 κε. Βλ. και Σούλη, *Η λατρεία*, ό.π., σ. 44 κε.

29. Ο Hammond, *Epirus*, σ. 413 κε. υποστήριξε ότι η λατρεία της Αινειάδας στη Λευκάδα, στο Άκτιο και στην Αμβρακία είναι πιθανόν αρχαιότερη από τον κορινθιακό αποικισμό και αφού την υιοθέτησαν οι άποικοι, διαδόθηκε στη νότια Ήπειρο.

30. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 127 κε. με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 123-124.

Στη μελέτη μας για τη λατρεία των "Γυναικείων θεοτήτων στην αρχαία 'Ηπειρο" υποστηρίξαμε ότι η λατρεία της Αινειάδας στην Αμβρακία³² ήταν σημαντική κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους, όπως και στη Δωδώνη, όπου κατά μία άποψη συγχωνεύτηκε με την παλαιότερη λατρεία της θεάς³³.

Αν και δεν γνωρίζουμε τις ιστορικές περιπέτειες της Ζακύνθου στους χρόνους του Διονυσίου του Αλικαρνασσεά, δεν μπορούμε όμως να αποκλείσουμε τη σχέση των ειδήσεών του με την εξάρτηση της λατρείας της Αφροδίτης και του Αινεία από την 'Ηπειρο. Την άποψη αυτή ενισχύει και η αφιερωματική επιγραφή του Ζακύνθιου Αγάθωνα, την οποία είναι φυσικό να θεωρήσουμε φιλόφρονα ανταπόδοση του αναθέτη στο πολιτικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον του Πύρρου για την πατρίδα του και τον ίδιο που τιμήθηκε με προξενία³⁴.

Σε ηπειρωτική επίδραση και μάλιστα στους χρόνους του Πύρρου αποδίδεται η λατρεία της Αινειάδας και στη Λευκάδα είναι γνωστό άλλωστε ότι η νήσος δόθηκε στον Πύρρο ως προίκα της Λάναςσας, της θυγατέρας του τυράννου των Συρακουσών, Αγαθοκλή³⁵.

Ένας άλλος σταθμός του ταξιδιού του Αινεία είναι το Βουθρωτό, όπου οι Τρώες ίδρυσαν τη νέα τους πατρίδα, την Τροία ή το 'Ιλιον και κοντά στο λιμάνι που ονομαζόταν Αγχίσου, ιερό της Αινειάδας³⁶. Από εκεί διέπλευσαν το Ιόνιο και έφτασαν στην Ιταλία.

Η Κέρκυρα, όπως προκύπτει από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά δεν συμπεριλαμβάνεται στις θαλάσσιες περιπέτειες των Τρώων, η γειτνίαση

32. Για τη λατρεία της Αινειάδας στην Αμβρακία, βλ. Σούλη, *Η λατρεία*, σ. 44 κε.

33. Για τη λατρεία της Αινειάδας στη Δωδώνη, βλ. Σούλη, *ό.π.*, σ. 56-57 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

34. Για τη λατρεία της Αινειάδας στη Ζάκυνθο σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διονυσίου του Αλικαρνασσεά βλ. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 114 κε. και σ. 127.

35. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 126 με την παλιότερη βιβλιογραφία. Βλ. και P. Lénéque Pygghos, σ. 197-199, σχετικά με την κατάληψη της νήσου από τον Αγαθοκλή.

36. Πρόκειται για τον Ογχησμό (Στραβ. 7.7.5) που παρατυμολογείται από το όνομα Αγχίσης: Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 115 σημ. 3. Για τη λατρεία της Αινειάδας στο Βουθρωτό του ίδιου, *ό.π.*, σ. 114 κε.

όμως της νήσου με το Βουθρωτό και η γεωγραφική της θέση, ως ενδιάμεσος σταθμός της Ιταλίας (Θουκ. 1.44.3)³⁷, μας επιτρέπει να υποθέσουμε και για λατρεία της Αινειάδας στη νήσο. Εξάλλου η Κέρκυρα είχε περιέλθει στον Πύρρο ως προίκα. Την άποψη αυτή ενισχύει η λατρεία της Αφροδίτης στη νήσο και η συχνή απεικόνιση της θεάς σε κερκυραϊκά νομίσματα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων³⁸.

Στους ίδιους λόγους, τη θρησκευτική δηλαδή πολιτική του Πύρρου, πρέπει να αποδώσουμε και τη διάδοση της λατρείας της Διώνης, της κύριας ηπειρωτικής θεότητας³⁹, στην Κέρκυρα. Άλλωστε και τα πρώτα νομίσματα της νήσου με την προτομή της Διώνης ανάγονται στους χρόνους του Πύρρου (πίν. 6α). Πρόκειται για ασημένιες και χάλκινες κοπές που χρονολογούνται από τις αρχές του 3ου μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ. και απεικονίζουν στον εμπροσθότυπο κεφαλή Διώνης δαφνοστεφή και με καλύπτρα, ενώ τον οπισθότυπο κοσμούν διάφορα σύμβολα (δελφίνι, πλώρα πλοίου κ.ά.), που έχουν σχέση με τη νήσο⁴⁰.

Μία άλλη κερκυραϊκή λατρεία του Κάσσιου Δία⁴¹ που αναφέρουν ο

37. Ο Θουκυδίδης 1.44.3 εξάγει τη θέση της «άμα δε της τε Ιταλίας και Σικελίας καλώς εφείνετο αυτοίς ή νήσος εν παράπλω κείσθαι», και ο Πausanias 1.11.6 αναφέρει τη σπουδαιότητα της θέσης της Κέρκυρας για το κράτος του Πύρρου. Σχετικά βλ. και A. Philippson-E. Kirsten, *Die griechischen Landschaften* II, I, σ. 202.

38. Για τα χάλκινα και ασημένια νομίσματα της Κέρκυρας με παράσταση της Αφροδίτης βλ. Collection R. H. E n e l p i d i s, *SNG, Grèce, Macedoine - Thessalie - Illyrie - Épire - Corcyre*, Louvain 1975, (στο εξής E n e l p i d i s, *SNG, Grèce*), σ. LII αρ. 1921 και 1935-1939.

39. Το θέμα αναπτύξαμε στη μελέτη μας για τη λατρεία των Γυναικείων Θεοτήτων στην αρχαία Ήπειρο, ό.π., σ. 78-79.

40. Για τα κερκυραϊκά νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων με παράσταση της Διώνης P. Gardner, *BMC, Thessaly to Aetolia*, Bologna 1963 (στο εξής *BMC, Thessaly*), σ. 133 αρ. 298-313, πίν. 23 αρ. 17-18, σ. 137 αρ. 373-377, πίν. 24 αρ. 4-5, σ. 141-142 αρ. 434-446, πίν. 24 αρ. 13, σ. 144 αρ. 472-477, πίν. 24 αρ. 16, B. Head, *Historia Numorum*, Oxford 1911, (στο εξής Head, *HN²*), σ. 327, E n e l p i d i s, *SNG, Grèce*, σ. LII αρ. 1926 και 1934, 1964-1966 και P. E n e l p i d i s, *Α Δελτ.* 18 (1963) Β² Χρον. σ. 187 αρ. 7, πίν. 217 αρ. 4 και σ. 187 αρ. 13, σ. 188 αρ. 17.

41. Για τον Κάσσιο Δία γενικά A d I e r, R E X, στ. 2265-2267 και W. H. R o s c h e r, *Austführliches Lexicon der griechischen und römischen Mytholo-*

Πλίνιος⁴² και ο Σουητώνιος⁴³ και επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα κυρίως τα νομίσματα της νήσου⁴⁴ (πίν. 66) και η θέση του ιερού⁴⁵, έχει πιθανότατα ηπειρωτική προέλευση. Όπως προκύπτει από τις φιλολογικές μαρτυρίες υπήρχε στην πόλη Κασσιόπη⁴⁶ της Κερκύρας, την οποία ίδρυσαν Ηπειρώτες⁴⁷, ναός και βωμός αφιερωμένος στον Κάσσιο Δία. Οι ανασκαφές του 1970⁴⁸ στο χωριό Κασσώπι έφεραν σε φως οικοδομικά λείψανα της γνωστής μέχρι τότε μόνο από τις φιλολογικές μαρτυρίες αρχαίας Κασσιόπης, τα οποία δεν απέχουν πολύ από τη θέση του ιερού.

gie II, στ. 970 κε., και στ. 973 για τη λατρεία του στην Κασσιόπη. Βλ. και A. Salac, «Ζεύς Κάσιος», *BCH* 46 (1922), σ. 160 κε., A. B. Cook, *Zeus*, II, II, σ. 906 κε., σημ. 3. Σύμφωνα με την άποψη των περισσότερων ερευνητών πρόκειται για ανατολική λατρεία, η οποία εισήλθε στην Ελλάδα από τη Δήλο. Στην κερκυραϊκή Κασσιόπη ταυτίστηκε με τη λατρεία του Δία της Κασσιόπης, ελληνικού θεού που πιθανόν συνδεόταν με το όρος Παντοκράτορα κοντά στην πόλη. Τέλος η κοινή ονομασία Κάσσιος και Κασσιόπη αποτελούν εγγύηση για τη δημοτικότητα της λατρείας στην περιοχή.

Το ίδιο όμως λατρευτικό επίθετο κατά μία άποψη έφερε και ο Ζεύς της Ηπειρωτικής πόλης Κασσώπης. Σχετικά N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, σ. 394.

42. Πλίνιος, *HN* 4, 52.

43. Σουητ., *Ner.* 22. Για τη λατρεία του Κάσσιου Δία της Κασσιόπης βλ. και Cook, *Zeus*, ό.π., σ. 906 σημ. 3 με επιγραφικές και φιλολογικές μαρτυρίες.

44. *BMC*, Thessaly, ό.π., σ. 153 αρ. 570, πίν. 25⁵ και σ. 155 αρ. 587-597 και 598-600, πίν. 25^{7,8,9} βλ. και E n e l p i d i s, *SNG*, Grèce, πίν. LIII αρ. 2001 και πίν. LIV, αρ. 2006, 2011, 2016 και 2019.

45. Οι ανασκαφές στο χωριό Κασσώπι της Κερκύρας αποκάλυψαν λείψανα οικοδομημάτων της αρχαίας πόλης Κασσιόπης, όπως και ευρήματα, τα οποία επιτρέπουν την υπόθεση ότι πρόκειται για δημόσια κτήρια και για το ιερό του Κάσσιου Δία. Σχετικά Κ. Κώστος το γ λ ο υ-Δεσπίνη, «Ανασκαφή εις Κασσιόπην Κερκύρας», *AAA IV*, (1971), 2, σ. 202 κε., της ίδιας *A Δελτ.* 26 (1971) Β₂, σ. 347-349.

46. Για την αρχαία Κασσιόπη *REX*₂, στ. 2314 λ. Kassiope (Büchner) και στ. 2315. Βλ. *Kassiopeia* (Bubbe). Βλ. και C o o k, *Zeus*, ό.π., σ. 906-907, σημ. 3.

47. Η υπόθεση του Α. Μουστοξύδη για την ίδρυση της Κασσιόπης από Ηπειρώτες αποίκους έγινε αποδεκτή από τους μεταγενέστερους ερευνητές. Σχετικά Κώστογλου-Δεσπίνη *AAA IV* (1971), σ. 206 με βιβλιογραφία.

48. Για την ανασκαφή βλ. Κ. Κώστογλου-Δεσπίνη, *AAA IV* (1971) σ. 202-206 και της ίδιας, *A. Δελτ.* 26 (1971) Β₂, σ. 347-349.

Στην υπόθεση αυτή οδηγήθηκε η ανασκαφέας από αναθηματική επιγραφή στον Δία Κάσσιο με στικτά γράμματα του 4ου αι. μ.Χ. σε χάλκινο πινακίδιο⁴⁹.

Έτσι, με βάση τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά ευρήματα η Κ. Δεσπίνη τοποθετεί τη λατρεία του Δία Κάσσιου από τον 2ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 5ο αι. μ.Χ., όπως και τη ζωή της πόλης⁵⁰.

Σύμφωνα όμως με την άποψη άλλων ερευνητών που αποδίδουν την ίδρυση της Κασσιόπης στους χρόνους του Πύρρου⁵¹, είναι πολύ πιθανόν η λατρεία του Δία Κάσσιου να εισήχθη στην Κέρκυρα τον 3ο αι. π.Χ. και να οφείλεται στη θρησκευτική πολιτική του Ηπειρώτη βασιλιά. Αλλά το θέμα χρήζει περαιτέρω έρευνας από την έλλειψη επαρκών ανασκαφικών πληροφοριών. Ωστόσο αναθηματική επιγραφή στον Δία Κάσσιο του 2ου αι. π.Χ. χαραγμένη σε κιονίσκο που βρέθηκε στο Βουθρωτό υποδηλώνει λατρεία του θεού με την ιδιότητα του προστάτη της ναυσιπλοΐας⁵². Η λατρεία μεταφέρθηκε στο Βουθρωτό πιθανότατα από την αντικρυνή Κασσιόπη, όπου και ιερό του θεού⁵³.

Έτσι παρατηρούμε αμοιβαίες επιδράσεις στη λατρεία πολλών θεοτήτων στην Ήπειρο και τα Ιόνια νησιά, που οφείλονται σε πολλούς παράγοντες: όπως στη γειτνίαση των δύο αυτών γεωγραφικών χώρων, στην κοινή κορινθιακή καταγωγή πολλών πόλεων, στον αποικισμό των ηπειρωτικών ακτών από τους Κερκυραίους⁵⁴, αλλά και σε πολιτικούς και κοι-

49. Το χάλκινο πινακίδιο με την επιγραφή ΘΕΩ ΚΑΣ/ΣΙΩ ΠΑΡΑ/Α-ΜΑΧΙΟΥ έφερε δύο οπές για την ανάρτησή του : ΑΛΑ IV (1971), ό.π., σ. 202-203 και Α. Δελτ. 16 (1971) Β₂, σ. 348-349.

50. ΑΑΑ IV (1971), ό.π., σ. 205-206. Βλ. και Cook, *Zeus*, ό.π., σ. 906 σημ. 3.

51. C. Bursian, *Geographic von Griechenland II*, 1868-1872, σ. 362. Ως πιθανό χρόνο ίδρυσης της Κασσιόπης και ο Καλλιγάς θεωρεί τον 3ο αι. π.Χ., *Atti del Convegno Internazionale, Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII sec. A.C.* Atene 15-20, Ottobre 1979, Roma, 1984, σ. 60.

52. A. de Franciscis, *Rend Ace Napoli* 21 (1941), σ. 275-290. Για την επιγραφή βλ. REG 57 (1944), σ. 213 και SEG 23 (1968) αρ. 477, σ. 163.

53. Για τη λατρεία του Κάσσιου Δία στην Κασσιόπη βλ. ΑΑΑ IV (1971), ό.π., σ. 202 κε. με την παλιότερη βιβλιογραφία.

54. Για τον αποικισμό των δυτικών Ηπειρωτικών ακτών από την Κέρκυρα (Θ ο υ κ. 3.85) βλ. και A. P h i I i ρ ρ s ο n, *Die griechischen Landschaften*, II, I, 1956, σ.

νωνικούς λόγους, όπως οι λατρείες στην εποχή του Πύρρου⁵⁵.

Σε μια από τις παραπάνω αιτίες πρέπει να αποδώσουμε τη λατρεία της Άρτεμης στη Λευκάδα, η οποία πιθανόν συνδέεται με ηπειρωτική λατρεία σύμφωνα με το χωρίο του Καλλιμάχου του Κυρηναίου⁵⁶. Η αφή-

208, R. Beaumont, *JHS* 72 (1952), σ. 63, E. L e r o g e, *Ricerche sul' Antico Epiro*, Napoli 1962, σ. 133-136, ο οποίος την εγκατάσταση κερκυραϊκών αποικιών στην Ήπειρο τοποθετεί πριν από την εποχή των Κυψελιδών, στο 6^ο μισό του 7ου αι. π.Χ. Για τον αποικισμό της Επιδάμνου από Κορίνθιους και Κερκυραίους αναφέρει ο Θουκυδίδης (1.24.2) βλ. και E. Will, *Korinthiaka*, Paris 1955, σ. 371 κε. J. B. S a I m o n, *Wealthy Corinth*, Oxford 1984, σ. 211 κε. και για την κερκυραϊκή Περαιά (Θουκ. 3.85.2), όπου οι Κερκυραίοι κατείχαν μία ή περισσότερες βάσεις, βλ. Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ό.π., σ. 34 § 93 κε. και σ. 77 § 224, ο οποίος την τοποθετεί στη χερσόνησο της Λυγιάς. Πρβλ. και N. G. L. H a m m o n d, *Epirus*, σ. 99, 101, 499-500, 552, ο οποίος υποστηρίζει ότι βρισκόταν στο Εξαμίλι του Βουθρωτού. Γενικά παρατηρούνται αμοιβαίες επιδράσεις μεταξύ των δύο αυτών γεωγραφικών χώρων και κυρίως μεταξύ Ηπείρου και Κερκύρας.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τον κοινό νομισματικό τύπο της αγελάδας που δηλάζει μοσχάρι που απαντά στην Κέρκυρα από τον 6ο αι. π.Χ. και στις αποικίες της Απολλωνία και Δυρράχιο από τον 4ο αι. π.Χ. Για τους κερκυραϊκούς στατήρες *BMC, Thessaly*, ό.π., σ. 115 κε. Βλ. και Αλ. Σπετσιέρη-Χωρέμη, «Θησαυρός», *Αργυρών κερκυραϊκών στατήρων*» *Α Εφήμ.* 1981, σ. 52 κε. και για τους στατήρες της Απολλωνίας και του Δυρραχίου, *BMC, Thessaly*, ό.π., σ. 56 κε.

Ομοιότητες διαπιστώνονται επίσης και σε πήλινα κερκυραϊκά ειδώλια με αντίστοιχα από το Νεκρομαντείο του Αχέροντα, σχετικά Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, «Κερκυραϊκά ένθρονα ειδώλια από τη συλλογή Καραπάνου», *Α. Δελτ.* 32 (1977), *Μελ. Α*, σ. 151, όπως και σε σφραγίσματα αγνύθων από το Νεκρομαντείο του Αχέροντα, που εικονίζουν κισσόφυλλα με κερκυραϊκά νομίσματα που φέρουν το ίδιο έμβλημα. Βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Αγνύθες από το Νεκρομαντείο του Αχέροντα» *Δωδώνη Ι Β'* (1983), σ. 24.

55. Για τη θρησκευτική πολιτική του Πυρρού βλ. Δάκαρη, *Μύθοι*, σ. 114 κε. με την παλιότερη βιβλιογραφία.

56. Για τον Καλλιμάχο τον Κυρηναίο, σημαντικό ποιητή των ελληνιστικών χρόνων που έγραψε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. βλ. Α. Δ. Σκιάδα, *Άρτεμις Λευκάδια*, *Εταιρεία Αευκαδικών Μελετών*, τ. Α, 1971, σ. 11 σημ. 1-3 με πλούσια βιβλιογραφία για το έργο του ποιητή.

γηση για τη Λευκαδία Άρτεμη ανήκει στα «Αίτια» και ανάγεται σε σπάνια περίπτωση εθίμου ή λατρείας της θεάς, όπως παρατηρεί ο καθηγητής Σκιαδάς, στον οποίο οφείλεται η ανασύνθεση του κειμένου⁵⁷. Η Λευκαδία Άρτεμη έφερε στην κεφαλή γουδί, διότι Ηπειρώτες ληστές αφήρεσαν το χρυσό στεφάνι και τοποθέτησαν το γουδί. Ο ποιητής στηρίζεται σε λατρευτικά δεδομένα ή σε πληροφορίες. Την άποψη αυτή ενισχύει η απεικόνιση της θεάς σε ασημένια και χάλκινα νομίσματα της Λευκάδας που κόπηκαν μετά το 168 π.Χ.⁵⁸ και στα οποία η θεά φέρει στην κεφαλή μηνίσκο, σύμβολο της Άρτεμης Σελαναίας (Ευριπ. Φοίν. 176). Είναι φανερό ότι ο μύθος βασίζεται σε λαϊκή παρερμηνεία του αντικειμένου που έφερε η θεά, δηλαδή του μηνίσκου και η επιλογή από τον Καλλιμάχο οφείλεται σε σκωπτική διάθεση του ποιητή⁵⁹.

Με μηνίσκο στην κεφαλή εικονίζεται η θεά και σε πήλινο αναθηματικό πινακίδιο από την Ιθάκη των ελληνιστικών χρόνων, όπως και σε θραύσμα προτομής που βρέθηκε στο σπήλαιο Μελισσάνης στη Σάμη της Κεφαλληνίας⁶⁰. Με όμοιο τρόπο εικονίζεται η θεά σε χάλκινο αγαλμάτιο από το Ωρικό της Ηπείρου των ελληνιστικών χρόνων⁶¹, το οποίο ο Ugolini⁶² θεωρεί ότι αποδίδει τη συγγενική θεότητα της μονοπρόσωπης Εκάτης, χωρίς όμως να

57. Ό.π., σ. 11 κε.

58. Για τα νομίσματα, τα οποία εσφαλμένα είχαν αποδοθεί από τον Curtius στο *Hermes* 10 (1876), σ. 243 στην Αφροδίτη Αινειάδα βλ. *BMC, Thessaly*, σ. 179 κε., πίν. 28 αρ. 15-16 και πίν. 29 αρ. 1. Βλ. και *SNG, Copenhagen* 1943, *Epirus-Acarnania*, πίν. 9, αρ. 381. Βλ. και Α. Σκιαδάς, "Άρτεμις Λευκαδία", ό.π., σ. 19 σημ. 27 και Π. Καλλιγάς, «Αρχαιολογικά ευρήματα από την Ιθάκη», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 3 (1978-1979), Αργοστόλι 1979, σ. 54 σημ. 30, ο οποίος ταυτίζει την παράσταση των νομισμάτων με το λατρευτικό άγαλμα της Άρτεμης Λευκαδίας.

59. Σκιαδάς, ό.π., σ. 18 και Καλλιγάς, ό.π., σ. 54.

60. Π. Καλλιγάς, ό.π., σ. 53, 54 και σημ. 31. Για την πήλινη προτομή που βρέθηκε στο σπήλαιο της Κεφαλονιάς βλ. και Γ. Δοντάς, *Α Εφήμ.* 1964, σ. 32, πίν. 76.

61. Για το αγαλμάτιο βλ. L. M. Ugolini, *Albania Antica* I, Roma-Milano 1927, σ. 100-101 αρ. 77, εικ. 77, Σούλης, *Η λατρεία*, σ. 82, εικ. 346 και Π. Καλλιγάς, ό.π., σ. 54 σημ. 31.

62. Για την απόδοση στην Άρτεμη Σελαναία ή μονοπρόσωπη Εκάτη Ugolini, ό.π., σ. 100-101.

αποκλείει και την περίπτωση της Άρτεμης Σελαναίας. Είναι γνωστή εξάλλου η σχέση γενικά της Άρτεμης με τη Σελήνη⁶³.

Στη μελέτη μας «για τη λατρεία των γυναικείων θεοτήτων στην αρχαία Ήπειρο» και «του Απόλλωνα Αγυιέα»⁶⁴ διαπιστώσαμε πολλές κοινές λατρείες κυρίως στις κορινθιακές αποικίες της Ηπείρου και των Ιονίων νήσων⁶⁵.

Από αυτές ιδιαίτερη θέση κατέχει η λατρεία του Απόλλωνα στην Αμβρακία, τη σπουδαιότερη κορινθιακή αποικία στην Ήπειρο και σημαντικό πολιτιστικό κέντρο στ' αρχαϊκά, κλασικά και ελληνοιστικά χρόνια, που συνέβαλε στη διάδοση πολλών λατρειών στις γειτονικές περιοχές⁶⁶. Ο θεός λατρεύτηκε ως Πύθιος και Αγυιεύς από τα αρχαϊκά χρόνια μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ.⁶⁷. Με τα ίδια λατρευτικά επίθετα γνώρισε σημαντική λατρεία και στην Κέρκυρα⁶⁸ στους ίδιους χρόνους, όπως και στην

63. Σχετικά *RMLI*, 1 στ. 571, M. N i l l s o n, *GGrRI*, München 1967, σ. 495, 669.

64. Βλ. Χ ρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεία του Απόλλωνα Αγυιέα στην Ήπειρο», *Δωδώνη*, τ. ΙΓ' (1984), σ. 427-442 και πίν. 1-14.

65. Για τον κορινθιακό αποικισμό της Ηπείρου και των Ιονίων νήσων J. G. O' Neill, *Ancient Corinth*, Baltimore 1930, σ. 148 κε., E. Will, *Korinthiaka*, Paris 1955, σ. 517 κε., A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester 1964, σ. 118 κε. και J. B. Salmon, *Wealthy Corinth*, Oxford 1984, σ. 209 κε.

66. Για τη λατρεία του Απόλλωνα στην Αμβρακία βλ. Χ ρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 427 κε. με την παλιότερη βιβλιογραφία, της ίδιας «Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου», Ανακοίνωση στο Γ' Διεθνές Συνέδριον Πελοποννησιακών Σπουδών (8-15 Σεπτεμβρίου 1985), Αθήναι, 1987-1988, σ. 100 κε.

Η συχνή απεικόνιση του θεού στις ασημένιες και χάλκινες κοπές της Αμβρακίας (*BMC*, Thessaly), ό.π., σ. 94-99 και οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες συνηγορούν για τη σπουδαιότητα της λατρείας του Απόλλωνα. Βλ. και P. Cabanes-J. Andréου «Le règlement frontalier entre les cités d' Ambracie et de Charadros», *BCH* 109 (1985), I, Etudes, σ. 499 κε.

67. Για τη λατρεία του Πυθίου και Αγυιέα στην Αμβρακία βλ. Χ ρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 427 κε. και P. Cabanes-J. Andréου, ό.π., σ. 499 κε.

68. Σχετικά Χ ρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 439-440 με την παλιότερη βιβλιογραφία.

Απόλλωνία⁶⁹, στην οποία λατρεύτηκε ως Αγυιεύς.

Σε κορινθιακή επίσης επιρροή αποδίδει ο Καλλιγιάς⁷⁰ τη λατρεία του Απόλλωνα στην Ιθάκη, όπου το ιερό του στον Αετό ήταν κέντρο πολυσύχναστο ήδη από τον 9ο αι. π.Χ. και την συνδέει με τις αποικιακές δραστηριότητες του θεού, ως Αρχηγέτη⁷¹.

Με τους κορινθίους αποίκους πιθανότατα πρέπει να συνδέεται η λατρεία του Απόλλωνα στη Λευκάδα, όπου ο θεός λατρεύτηκε ως Λευκάτης από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι και τα ρωμαϊκά χρόνια⁷².

Μια άλλη λατρεία που οφείλεται στους κορινθίους αποίκους είναι της Αθηνάς Χαλινίτιδας. Η θεά λατρεύτηκε σε πολλές πόλεις της Ηπείρου, κυρίως τις κορινθιακές αποικίες Αμβρακία, Επίδαμνο⁷³, όπως και τη Λευκάδα⁷⁴,

69. Σχετικά Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *ό.π.*, σ. 435-436 με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

70. Π. Καλλιγιά, *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 3 (1978-79), *ό.π.*, σ. 61 και του ίδιου, «Κέρκυρα, Αποικισμός και Έπος», *Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell'VIIIe VIIsec. A.C.*, Atene 15-20 Ottobre 1979, Roma 1984, σ. 63.

71. Για τη λατρεία του Αρχηγέτη και σε άλλες κορινθιακές αποικίες όπως στις Συρακούσες βλ. T. J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford 1948, σ. 9, 51, 59, 177, 181 και 194.

72. Για τη λατρεία του Λευκάτη Απόλλωνα στη Λευκάδα (Θ ο υ κ. 39.4.2. Στράβ. 10.9, *Ελλην. Ανθολ.* 6.251), βλ. σχετικά Oberhammer, *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum*, München 1887, σ. 223 κε., W. Dörpfeld, *Alt-Ithaka*, τ. 1 (1927), Osnabrück 1965, σ. 271 κε. Για τα νομίσματα του 4ου και 2ου αι. π.Χ. με παράσταση του Απόλλωνα BMC, *Thessaly*, *ό.π.*, σ. 178 αρ. 68-76. πίν. 28 αρ. 11-13 και σ. 186-187 αρ. 171-191, πίν. 31, αρ. 5-6. Σχετικά για τον Λευκάτη Απόλλωνα βλ. και Π. Γ. Ροντογιάννη, *Ιστορία της νήσου της Λευκάδος*, *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών* τ. Α, Αθήνα 1980, σ. 257 κε. και σ. 247, ο οποίος συνδέει την ίδρυση του ιερού με τον κορινθιακό αποικισμό της νήσου.

73. Για τη λατρεία της Αθηνάς στην Ήπειρο βλ. Σ ο ύ λ η, *Η λατρεία* σ. 5 κε.

74. Για τους ασημένιους στατήρες της Λευκάδας με παράσταση Πηγάσου και Αθηνάς Χαλινίτιδας, B. H e a d, BMC, *Corinth, Colonies of Corinth*, κτλ., σ. 125-134, πίν. 34 αρ. 1-20, πίν. 35 αρ. 1-26, πίν. 36, αρ. 1-25. βλ. και A. Graham, *ό.π.*, σ. 121. Η Λευκάδα έκοψε τα πρώτα νομίσματα λίγο πριν το 500 π.Χ. και οι νομισματικοί της τύποι δείχνουν στενή εξάρτηση από την Κόρινθο: Σχετικά J. B. S a l m o n, *Wealthy Corinth*, Oxford 1984, σ. 271.

την Κέρκυρα⁷⁵, αλλά και σε πόλεις της Αιτωλοακαρνανίας⁷⁶.

Στην Ιθάκη, περιοχή με έντονη την κορινθιακή επίδραση, η Αθηνά γνώρισε επίσης σημαντική λατρεία από τον 6ο αι. π.Χ., όπως μαρτυρεί αναθηματική επιγραφή, χαραγμένη σε ορθογώνιο βάθρο. Πρόκειται για αφιέρωση των περιπόλων στην Αθηνά Πολιάδα και την Ήρα Τελεία⁷⁷. Στους ίδιους χρόνους ανέρχεται η λατρεία της Αθηνάς στη Λευκάδα, όπως μπορούμε να υποθέσουμε από την αναθηματική επιγραφή στη θεά του 6ου αι. π.Χ., σε χάλκινη περικεφαλαία με γράμματα του κορινθιακού αλφάβητου⁷⁸.

75. Τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν σχέση με τη λατρεία της Αθηνάς στην Κέρκυρα είναι πενιχρά. Σχετικά Γ. Δ ο ν τ ά, *Α Δελτ.* 18 (1963) Χρον. Β², σ. 185 κε. πίν. 215α, του ίδιου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Κερκύρας*, Αθήναι 1970, σ. 17. Για τους ασημένιους στατήρες της Κερκύρας με παράσταση Αθηνάς και Πήγασου βλ. Head, *BMC, Corinth*, ό.π., σ. 112, πίν. 30 αρ. 1-4.

Μία άλλη λατρεία που απαντά στην Ήπειρο και την Κέρκυρα και προέρχεται από την Κόρινθο είναι της Αθηνάς Φοινίκης. Για τη λατρεία της στην Κόρινθο Χ ρ. Καρδαρά, *ΑΛΑ III, I*, 1970, σ. 95-97 και τελευταία Ch. K. Williams II, *Pre-Roman Cults in the area of the forum of Ancient Corinth*, Pennsylvania 1978, σ. 54-55 και για την ύπαρξη μήνα Φοινικαίου στην Κόρινθο και τις κορινθιακές αποικίες Κέρκυρα και Αμβρακιά St. Dow, *Corinthiaka*, «The Month Phoinikaios» *AJA* 46 (1942), σ. 69-72 και P. Cabanes-J. Andrèou, *BCH* 103 (1985), σ. 536.

76. Για τους ασημένιους στατήρες πολλών αιτωλοακαρνανικών πόλεων με παράσταση της Αθηνάς Χαλινίτιδας Head, *BMC, Corinth*, σ. 114, 115, 122 - 123, 139 - 140, F. Imhoof-Blumer, *Die Münzen Akarnaniens*, Wien 1878, σ. 4-13, E. B a b e l o n, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 4, σ. 43-48, 81-98, 101-108 και 111-120.

Για τη δρασηκευτική θεωρία των νομισμάτων C. Busolt-H. Swoboda, *Griechische Staatskunde II*, München 1926, σ. 1409 κε. Βλ. και Graham, ό.π., σ. 127 και σημ. 3.

77. Την επιγραφή δημοσίευσε η Jeffery στο *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961 (1963), σ. 231 και 234 αρ. 3. Βλ. και Π. Κ α λ λ ι γ ά, *Α Δελτ.* 28 (1973), Χρον. σ. 428, πίν. 387, 8 και τ ο υ ίδιου, *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 3 (1978-79), ό.π., σ. 52-53.

78. L. J e f f e r y, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, σ. 227, 229, πίν. 44 αρ. I και M. Guarducci, *Epigrafia Greca I*, Roma 1967, σ. 293-294, ειχ. 188.

Κορινθιακής καταγωγής θεωρήσαμε επίσης και τη λατρεία της Άρτεμης Αγροτέρας στην Ήπειρο και την Κέρκυρα⁷⁹. Ένα μάλιστα πήλινο ειδώλιο των μέσων του 5ου αι. π.Χ. από την Απολλωνία, που εικονίζει την Άρτεμη όρθια με ελάφι στο στήθος⁸⁰, παρουσιάζει στενή ομοιότητα με πήλινα ειδώλια της θεάς από το μικρό ιερό της Άρτεμης στην Κέρκυρα⁸¹. Ο Rey⁸² δέχεται την κερκυραϊκή προέλευση του ηπειρωτικού αυτού ειδωλίου αν και όπως είναι γνωστό πολλά κερκυραϊκά ειδώλια της Άρτεμης αντέγραφαν κορινθιακούς τύπους⁸³, γεγονός που ενισχύει την κοινή καταγωγή της λατρείας.

Με την κορινθιακή λατρεία της Άρτεμης στην Ήπειρο και στην Κέρκυρα συνδέεται η λατρεία του Διονύσου⁸⁴. Παράλληλη λατρεία γνώρισαν

79. Για τη λατρεία της Αγροτέρας Άρτεμης βλ. Σ ο ύ λ η, *Η λατρεία*, σ. 18 κε, της ίδιας, *Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου*, ό.π., σ. 108 κε.

80. L. Rey, *Albania I*, 1925, σ. 20, εικ. 20D. Βλ. και Σ ο ύ λ η, -if *λατρεία*, σ. 39 και σημ. 283.

81. Η Άρτεμη λατρεύτηκε ιδιαίτερα στην Κέρκυρα, όπως μαρτυρούν οι επιγραφικές μαρτυρίες, ο ναός, ο αφιερωμένος στη θεά και το πλήθος των πήλινων ειδωλίων που απεικονίζουν την Άρτεμη κυνηγό. Σχετικά *CIG II*, 1, αρ. 1849, 1934, *IG IX, 1* (Dittenberger) αρ. 706, H. L e c h a t, *BCH 15* (1891), σ. 25 κε., W. Rouse, *Greek votive offerings*, Cambridge 1902, σ. 304-305, R. H i g g i n s, *Greek Terracottas*, London 1967, σ. 85, E. Simon, *Die Götter der Griechen*, München 1969, σ. 170-172, Γ. Δ ο ν τ ά, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μονασίου Κερκύρας*, ό.π., σ. 28, 32-33, 55-56, πίν. 21α-β.

82. L. R e y, *Albania, I*, 1925, σ. 22 σημ. 48.

83. R. Higgins, *Greek Terracottas*, London 1967, σ. 85.

84. Σχετικά Σούλη, *Η λατρεία*, σ. 23. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη 3. 81. 2 υπήρχε περίφημο ιερό του Διονύσου στην Κέρκυρα. Η ανεύρεση του πώρινου υστεροαρχαϊκού αετώματος στο Φιγαρέτο της Κερκύρας με παράσταση διονυσιακού συμποσίου που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. (Α. Χωρέμη, «Αρχαϊκόν αέτωμα εκ Κερκύρας» *ΑΑΑ* 1974, σ. 183-189), Του ίδιου, «Αρχαϊκό αέτωμα, από το Φιγαρέτο Κερκύρας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τ. XXIII, Δ' Πανιώνιο Συνέδριο Πρακτικά, τ. Α', Κέρκυρα 1980, σ. 395-404, όπως και κατάγειος ορθογώνιος βωμός που σύμφωνα με τα κινητά ευρήματα ήταν σε χρήση από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι την ελληνιστική εποχή, οδηγούν στην υπόθεση για τον εντοπισμό του ιερού στην περιοχή αυτή: Σχετικά Αλκ. Χ ω ρ έ μ η, *Το Έργο της Η' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιο-*

οι δύο θεοί στην Κόρινθο (Παυσ. 2.2.6) και σε άλλες περιοχές με κορινθιακή επίδραση, όπως την Καλυδώνα⁸⁵. Τη λατρεία εξάλλου του Διονύσου στην Κέρκυρα και τις Συρακούσες⁸⁶ ο Lisle⁸⁷ αποδίδει στους κορίνθιους αποίκους.

Κορινθιακής προέλευσης πιθανόν είναι η λατρεία της Αφροδίτης στην Ήπειρο και την Κέρκυρα τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ., όπως μπορούμε να υποθέσουμε από τη συγκριτική μελέτη πήλινων ειδωλίων της Αμβρακίας, της Απολλωνίας, του Ωρικού, της Κερκύρας με αντίστοιχα κορινθιακά που εικονίζουν πιθανότατα τη θεά⁸⁸. Την κορινθιακή καταγωγή της λατρείας της θεάς δέχεται εξάλλου και ο Δοντάς, ο οποίος επισημαίνει και τη σπουδαιότητα της⁸⁹.

Μια άλλη λατρεία, που απαντά στην Ήπειρο και πιθανόν στην Κέρκυρα και έχει κορινθιακή καταγωγή⁹⁰, είναι του Ασκληπιού. Ο θεός λα-

τήτων κατά τα έτη 1973-1980 (Κέρκυρα 1980), σ. 81-82. Πρβλ. Π. Καλλιγά, «Κέρκυρα, Αποικισμός και Έπος», ό.π., σ. 67, ο οποίος θεωρεί τη λατρεία του Διονύσου στην Κέρκυρα ευβοϊκής προέλευσης.

Για τη λατρεία του Διονύσου στην Ήπειρο P. F r a n k e, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 28, 64, 66, 67, 95, 113 και N.G.L. Hammond, *Epirus*, ό.π., σ. 51, 110, 510, 647. Βλ. και Σ. Δάκαρη, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Athens 1971, σ. 86 § 320, ο οποίος θεωρεί τη λατρεία του Διονύσου στην Κασσώπη κερκυραϊκής προέλευσης.

85. E. Simon, ό.π., σ. 165 και σημ. 64.

86. Στις Συρακούσες σύμφωνα με τον Ησύχιο αναφέρονται Διονυσιόφοροι (βλ. λ.).

87. R. L i s l e, *The Cults of Corinth*, Baltimore Maryland 1955, σ. 57 σημ. 148.

88. Το θέμα αναπτύξαμε διεξοδικά στη μελέτη μας για τη λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον, ό.π., σ. 47-48.

89. Γ. Δοντάς, *Α Δελτ.* 18 (1963), Β², σ. 177.

90. Σχετικά Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρείες στη Νικόπολη» Ανακοίνωση στο Α' Διεθνές Συμπόσιο για τη Νικόπολη, Σεπτέμβριος 1984, Πρέβεζα 1987, σ. 179-182 της ίδιας, «Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου», Αθήναι, 1987-1988, σ. 114 κε.

Οι Emma Edelstein και Ludwig Edelstein, *Asclepius, Interpretation of the Testimonies*, Baltimore 1945, σ. 247 και σημ. 30 και σ. 373, δέχονται ότι η λατρεία του Ασκληπιού στην Αμβρακία συνδέεται με τους Κορίνθιους αποίκους.

τρεύτηκε στην Αμβρακία, όπου και Ασκληπιείο⁹¹, την Απολλωνία⁹² και το Βουθρωτό⁹³. Στον 4ο αι. π.Χ. ανάγεται η πιθανή λατρεία του θεού στην Κέρκυρα, όπως μπορούμε να υποθέσουμε από αναθηματικό ανάγλυφο με Ασκληπιό και Τγεία που σπένδουν σε βωμό⁹⁴.

Στον κορινθιακό αποικισμό της Κερκύρας αποδίδεται επίσης η λατρεία της Ήρας Ακραίας-Μηδείας και Εκάτης στη νήσο⁹⁵. Την ίδια λατρευτική σύνδεση διαπιστώνει ο Hammond⁹⁶ στη λατρεία της Εκάτης στο Ωρικό και θεωρεί ότι οι θεότητες Εκάτη-Μήδεια-Ζεύς και Διόσκουροι που λατρεύτηκαν στο Ωρικό μας οδηγούν στην προελληνική λατρεία της Μητέρας-Γης.

Με τη λατρεία της Ήρας Ακραίας-Μηδείας συνδέεται στην Κόρινθο και η λατρεία των Διοσκούρων⁹⁷. Η ίδια λατρευτική σύνδεση παρα-

91. Πολυβ. 21.27 και Λίβιος 38. 58. Ο Hammond, *Epirus*, ό.π., σ. 145-146 και σημ. 3 με βάση τις πηγές προσπαθεί να ταυτίσει τη θέση του ιερού.

92. Η λατρεία του σύμφωνα με αναθηματική επιγραφή ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ. C. P r a s c h n i k e r, *Ojh* 21-22 (1922-24), σ. 187, 1 και *SEG* 2 (1925), αρ. 361.

93. Για τη λατρεία του στο Βουθρωτό και τις απελευθερωτικές επιγραφές στο θεό βλ. L. U g o l i n i, *Albania Antica, L' Acropoli di Butrinto*, Roma 1942-XX, σ. 91 κε, P. C a b a n e s, «Les inscriptions der Théâtre de Bouthrôtos», *Annales Litteraires de l' Université de Besançon* 163 (1974), σ. 105-209 με την προηγούμενη βιβλιογραφία του ίδιου, «Le Koinon des Prasaiboi, Institutions et Société d'après les inscriptions de Bouthrôtos», *Symposion 1982* (Santander 1-4 Septembre 1982), Valencia 1985, σ. 147-183) και του ίδιου, *Nouvelles Inscriptions d' Albanie Meridionale Bouthrotos et Apollonia*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, τ. 63 (1986), σ. 137-155.

94. Αρ. ευρ. Μουσείου Κερκύρας 148. Γ. Δ ο ν τ ά, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Κερκύρας*, ό.π., σ. 59. Από την Κέρκυρα προέρχεται επίσης και πήλινο ειδώλιο του Ασκληπιού του 1ου αι. μ.Χ., που προφανώς, όπως παρατηρεί ο H i g g i n s, *Greek Terracottas*, σ. 106, πίν. 48c, αντιγράφει χαμένο άγαλμα του θεού.

95. Π. Καλλιγά, *Α Δελτ.* 24 (1969), Α' Μελέται, σ. 56 κε., του ίδιου «Κέρκυρα, Αποικισμός και Έπος», ό.π., σ. 60 κε και 63 κε.

96. *Epirus*, ό.π., σ. 366-367.

97. Σχετικά E. Will, *Korinthiaka*, Paris 1955, σ. 107 κε.

τηρείται στην Κέρκυρα και το Ωρικό⁹⁸. Η λατρεία των Διοσκούρων διαδόθηκε σε πολλές ηπειρωτικές περιοχές, όπως μαρτυρούν τα νομίσματα του 3ου-2ου αι. π.Χ. του Δυρραχίου⁹⁹ και του Κοινού των Ηπειρωτών που φέρουν τους πύλους και τ' αστρικά σύμβολα των Διοσκούρων¹⁰⁰ (πίν. 7α). Τα ίδια σύμβολα απεικονίζονται επίσης και σε κερκυραϊκά νομίσματα του 3ου αι. π.Χ.¹⁰¹ (πίν. 7β).

Τη λατρεία της Εστίας συνδέσαμε με το δεσμό των Πρυτάνεων που καθιερώθηκε στην Κόρινθο από τον 8ο αι. π.Χ. και τον υιοθέτησαν οι αποικίες της Αμβρακία, Κέρκυρα, Συρακούσες, Απολλωνία, Επίδαμνος, Ανακτόριο και Θύρρειο¹⁰². Η λατρεία του Ηρακλή, ενός κατεξοχήν Κορίνθιου ήρωα, στις κορινθιακές αποικίες Αμβρακία, Κέρκυρα, Επίδαμνο, Λευκάδα¹⁰³, δεν

98. Ό.π., σημ. 95. Στην Κέρκυρα σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα θα υπήρχε ιερό των Διοσκούρων. Αυτό προκύπτει από κιονίσκο που φέρει οριζόντια την επιγραφή Διοσκούρων με γράμματα του 6' μισού του 5ου αι. π.Χ. Ο κιονίσκος είναι εκτεθειμένος στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κερκύρας με αριθμό 6. Σχετικά βλ. Γ. Δοντά, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Κερκύρας*, ό.π., σ. 22-23.

99. *BMC, Thessaly to Aetolia*, ό.π., σ. 72, αρ. 106-108, και σ. 73 αρ. 126-127. Στα ασημένια αυτά νομίσματα του 3ου-2ου αι. π.Χ. απαντούν οι πύλοι των Διοσκούρων.

100. Βλ. την ομάδα XII των νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών με τα σύμβολα των Διοσκούρων, δηλ. τους δύο πύλους του Κάστορα και του Πολυδεύκη και επάνω τα δύο αστρικά σύμβολα: P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961 σ. 154-155, σημ. 75, 76 και σ. 215, πίν. 44, V 408 κε.

101. P. Franke, ό.π., σ. 155, *BMC, Thessaly to Aetolia*, ό.π., πίν. 23, αρ. 1, σ. 126 και σ. 128, πίν. 23.7. Το αστρικό αυτό σύμβολο απαντά στα κερκυραϊκά νομίσματα, από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ., R. Evelpidis, *SNG Grèce, Deuxième Partie, Macédoine - Thessalie - Illyrie - Épire - Corcyre*, Louvain 1975, σ. LI κε., αρ. 1869 κε.

Για το αστρικό σύμβολο των Διοσκούρων βλ. F. Charouthier, *Les Dioscures au service d'une Déesse*, Paris 1936, σ. 114.

102. Για τη λατρεία της Εστίας στην Ήπειρο βλ. Σούλη, ό.π., σ. 85-87, της ίδιας, "Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου", ό.π., σ. 115.

103. Ιδιαίτερη λατρεία γνώρισε ο ήρωας στην Αμβρακία, όπως προκύπτει από τις φιλολογικές μαρτυρίες (Α ν τ. Λ ι β ε ρ. IV. 12) και τα αρχαιολογικά ευρήματα: χάλκινο σύμπλεγμα του Ηρακλή με λύρα και των εννέα Μουσών (Π ο λ ύ β. 21.19.9) υπήρχε στην πόλη.

αφήνει αμφιβολία για την κοινή καταγωγή¹⁰⁴.

Τέλος, μια πρώτη εξέταση του υλικού του σχετικού με τη λατρεία των Νυμφών στην Ήπειρο και τα Ιόνια νησιά μας οδηγεί στην Κόρινθο. Ο κοινός τύπος του κύκλιου χορού με αυλητή απαντά στην Κόρινθο¹⁰⁵, (πίν. 8α), όπως και στις κορινθιακές αποικίες Απολλωνία¹⁰⁶ (πίν. 8β), Κέρκυρα¹⁰⁷, Λευκάδα¹⁰⁸ (πίν. 9) και πιθανόν την Αμβρακία¹⁰⁹.

ΧΡΥΣΗΙΔΑ ΤΖΟΥΒΑΡΑ - ΣΟΥΛΗ

Ο ιδρυτικός επίσης μύθος της Επιδάμνου την συνδέει με τον ήρωα, διότι σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (1.24.1.2) οικιστής ήταν ο Φαλός, απόγονος του Ηρακλή, ενώ κατά τον Αππιανό (Ρωμαϊκών εμφυλίων 2. 39) οικιστής της πόλης ήταν ο ίδιος ο Ηρακλής. Σχετικά και N. G. L. Hammond, *Epirus*, ό.π., σ. 425 και Salmon, ό.π., σ. 211 κ.ε. Για τη λατρεία του στην Λευκάδα Oberhammer, ό.π., σ. 233 και σημ. 5.

104. Το θέμα αναπτύξαμε στις μελέτες μας «για τις λατρείες στη Νικόπολη» Νικόπολις Α', Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, σ. 187-188 και "Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου», ό.π., σ. 116 κ.ε.

105. Βλ. G. Daux, *Chronique des fouilles 1962*, BCH 87 (1963), σ. 724 και εικ. 9.

106. N. Ceka, *Apolonie e Iirise*, Tirane 1982, σ. 114-115.

107. Αλκ. Σπετσιέρη-Χωρέμη, «Το έργο της Η' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 1979-1980», Δελτίον της Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας, αρ. 17, Κέρκυρα 1980, σ. 83. Βλ. και H. W. Catling, *Archaeology in Greece 1985-86*, AR for 1985-86, Athens 1986, σ. 54 και G. T o u c h a i s, BCH 110 (1986), σ. 700, εικ. 51.

108. Από το σπήλαιο «Ασβότρυπα» στο χωριό Φρόνι της Λευκάδας, όπου διαπιστώνεται λατρεία Νυμφών, προέρχεται η πήλινη κυκλική βάση με τα κυκλικά διαταγμένα χειροποίητα ειδώλια και τον αυλητή στο κέντρο. Σχετικά Π. Καλλιγιά, Α Δελτ. 23 (1986), Β₂, σ. 321, πίν. 259β.

109. Την πληροφορία οφείλω στην αρχαιολόγο Α. Χρυσστόμου, η οποία πρόκειται να δημοσιεύσει το σχετικό υλικό από το σπήλαιο Κουδουνότρυπα Άρτας.

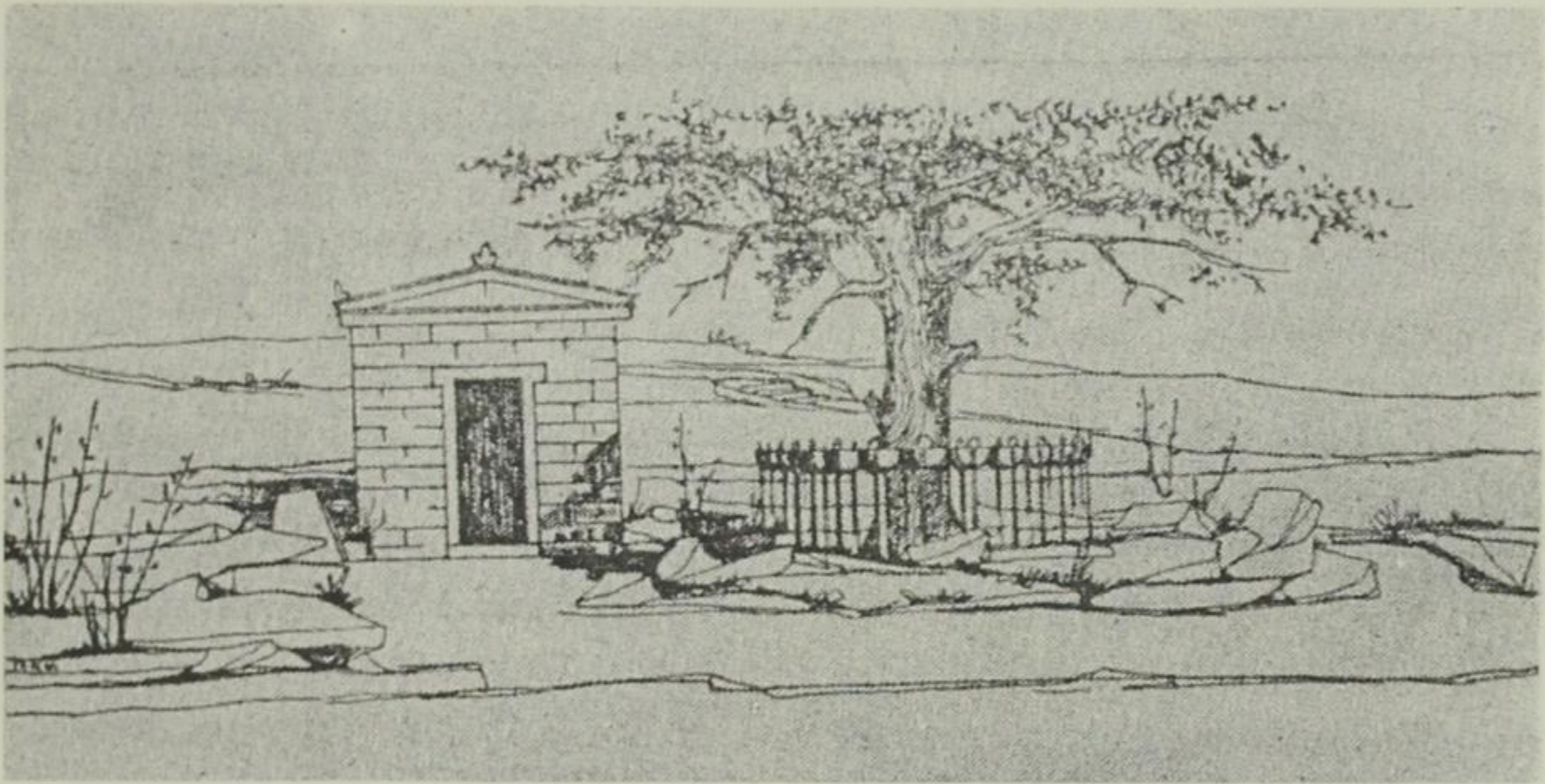
SUMMARY

CULTIC AFFINITIES BETWEEN THE IONIAN ISLANDS AND EPIRUS

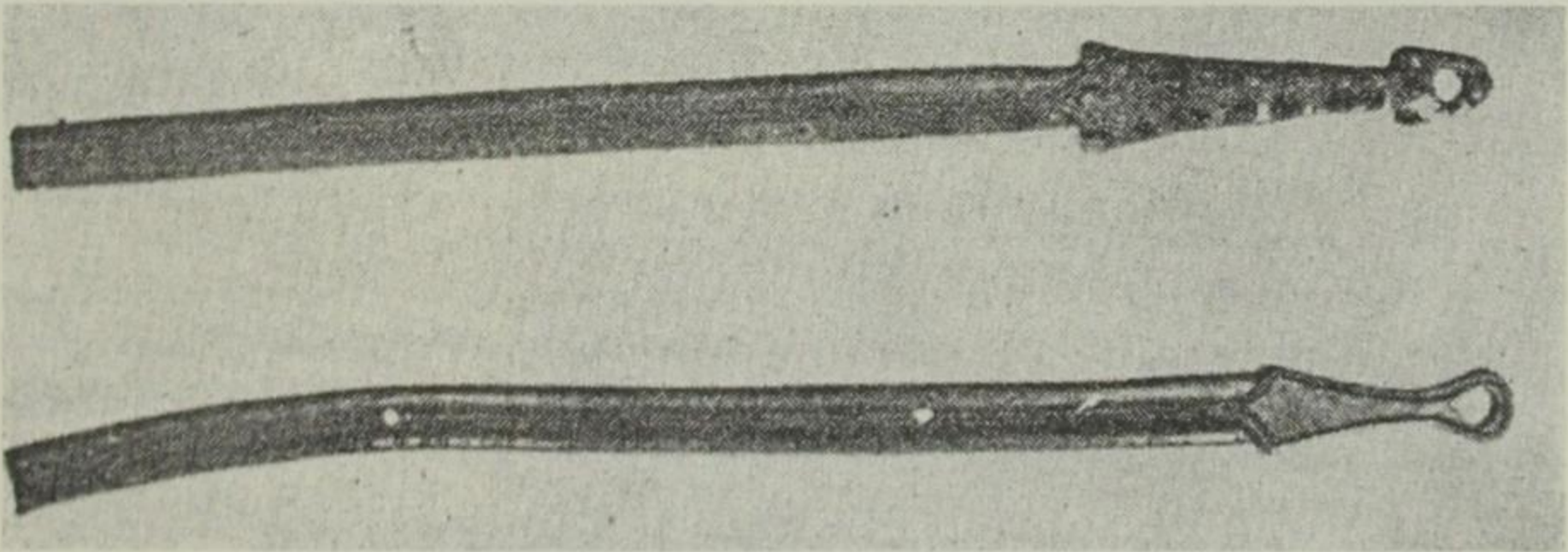
The close proximity of the Ionian Islands and Epirus, the common Corinthian origin of many cities in these regions, as well as various political and social factors, are the main elements to which we must attribute the affinity which we find to exist in many cults of Epirus and the Ionian Islands.

The influence upon one another of these two regions is attested by the philological evidence, the inscriptions, the coins and other archaeological finds. More precisely the cults of Dione (Corcyra) and Aeneias Aphrodite (Corcyra, Zakynthos, Leukas), that we find at these places, are of Epirote origin.

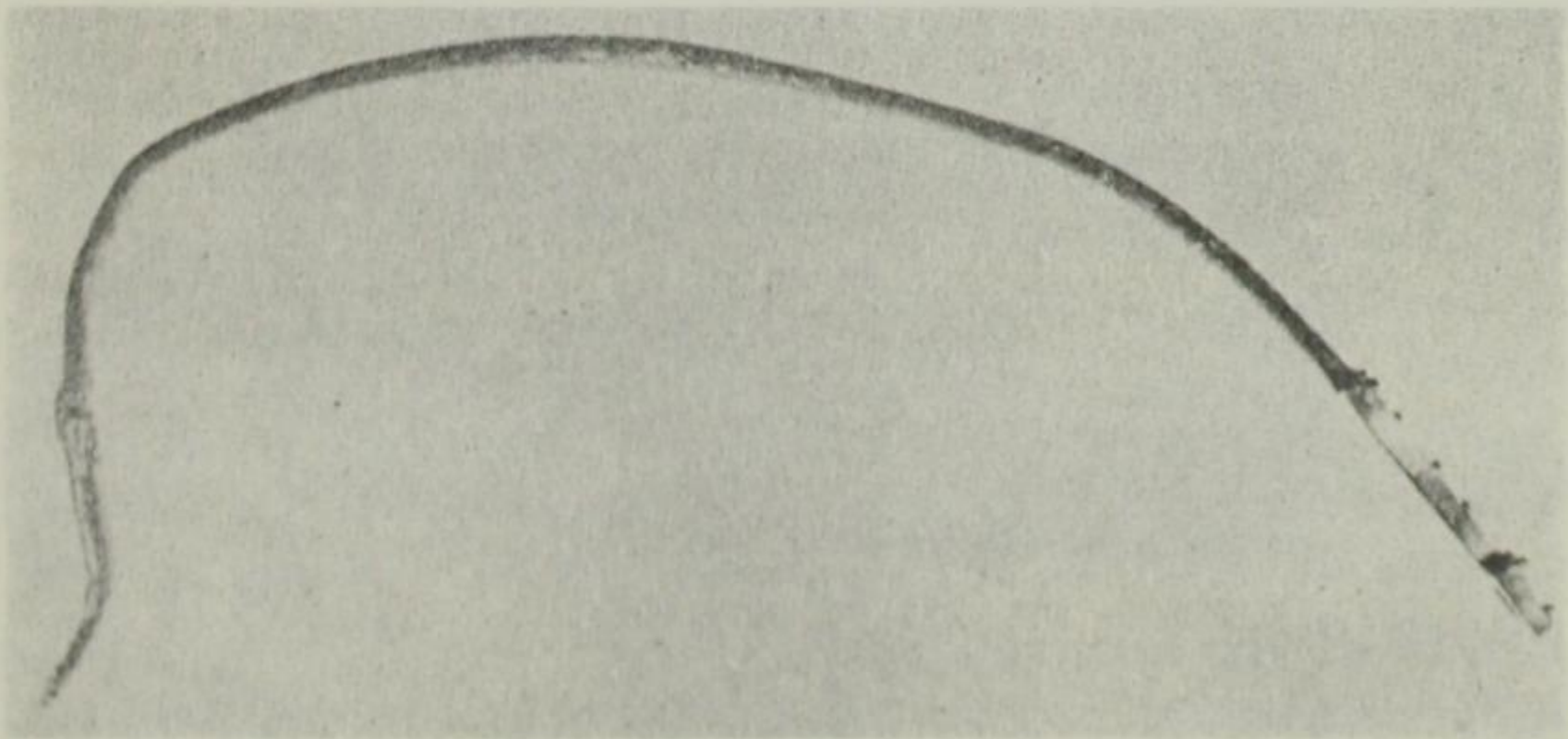
On the other hand the cults of Athena Chalinitis, Pythios Apollo and Agyieus, Artemis Agrotera, Asklepios, Aphrodite, Dionysos, Dioscuroi, Hekate-Medeia, Hestia, Heracles and the Nymphs are of Corinthian origin and were spread through Ambracia and Corcyra.

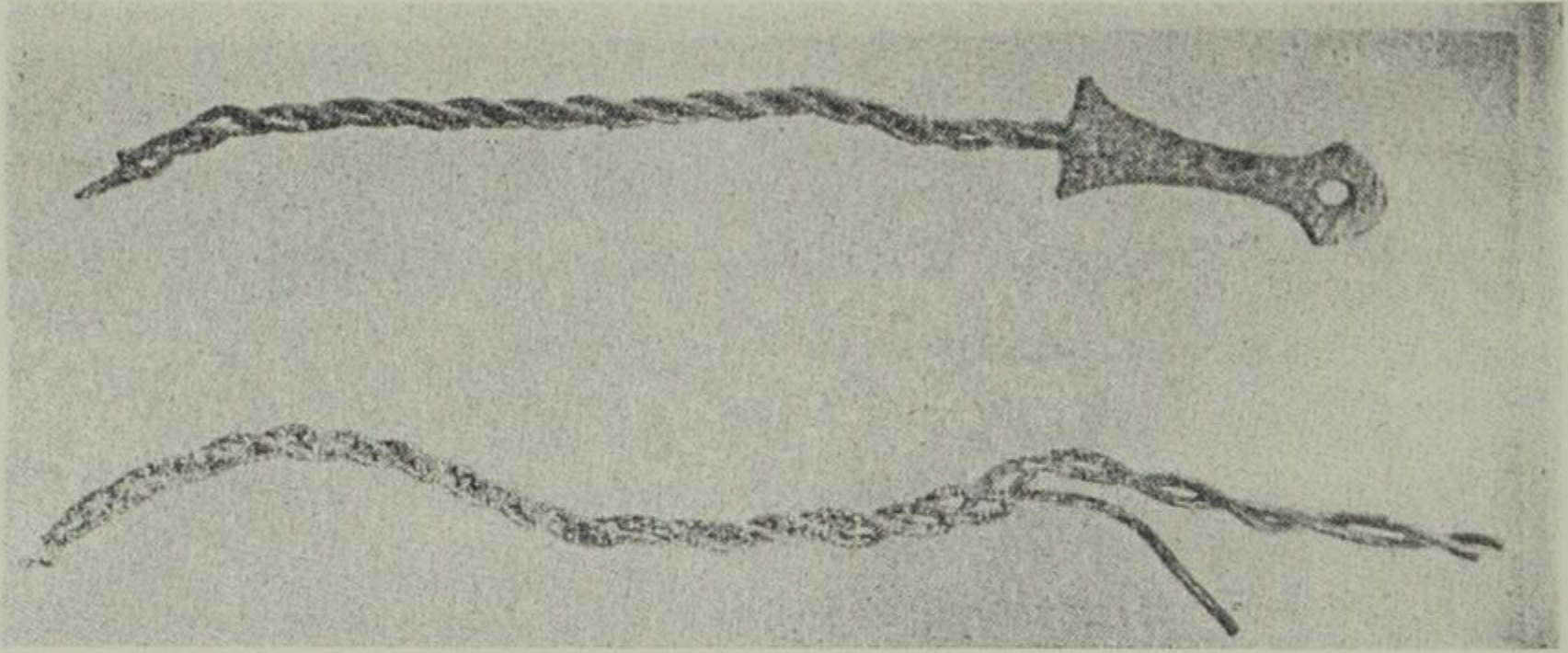
Εικ. 1α. Ο περίβολος με τους τρίποδες και τη δρυ στο ιερό της Δωδώνης τον 8ο αι. π.Χ. (Δάκαρη, Οδηγός Δωδώνης, εικ. 6)

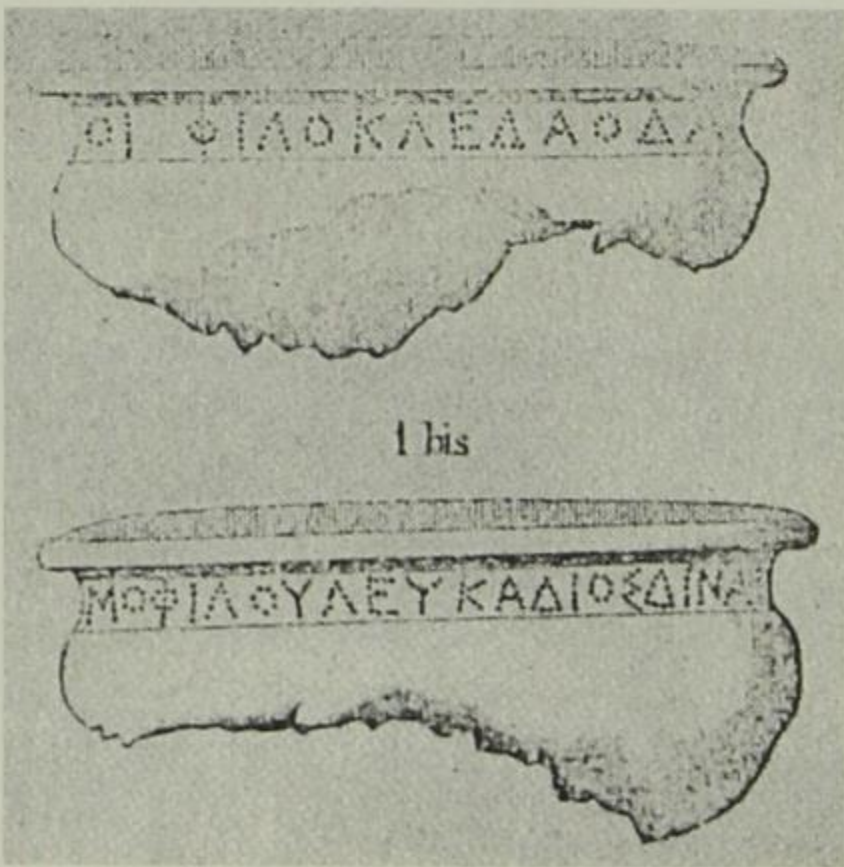
Εικ. 1β. Χάλκινες μαστιγες του κερκυραϊκού αναθήματος στο ιερό της Δωδώνης.

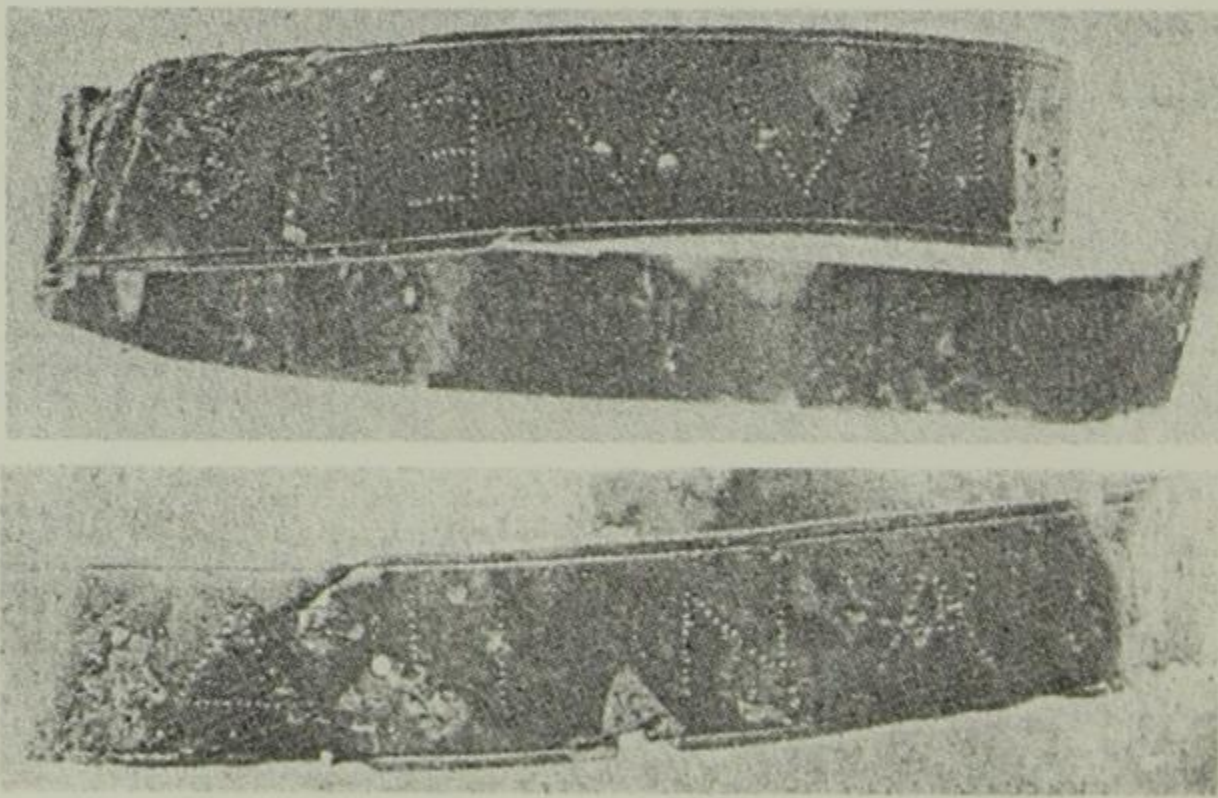
Εικ. 2α. Χάλκινη μαστιγα του κερκυραϊκού αναθήματος στο ιερό της Δωδώνης.

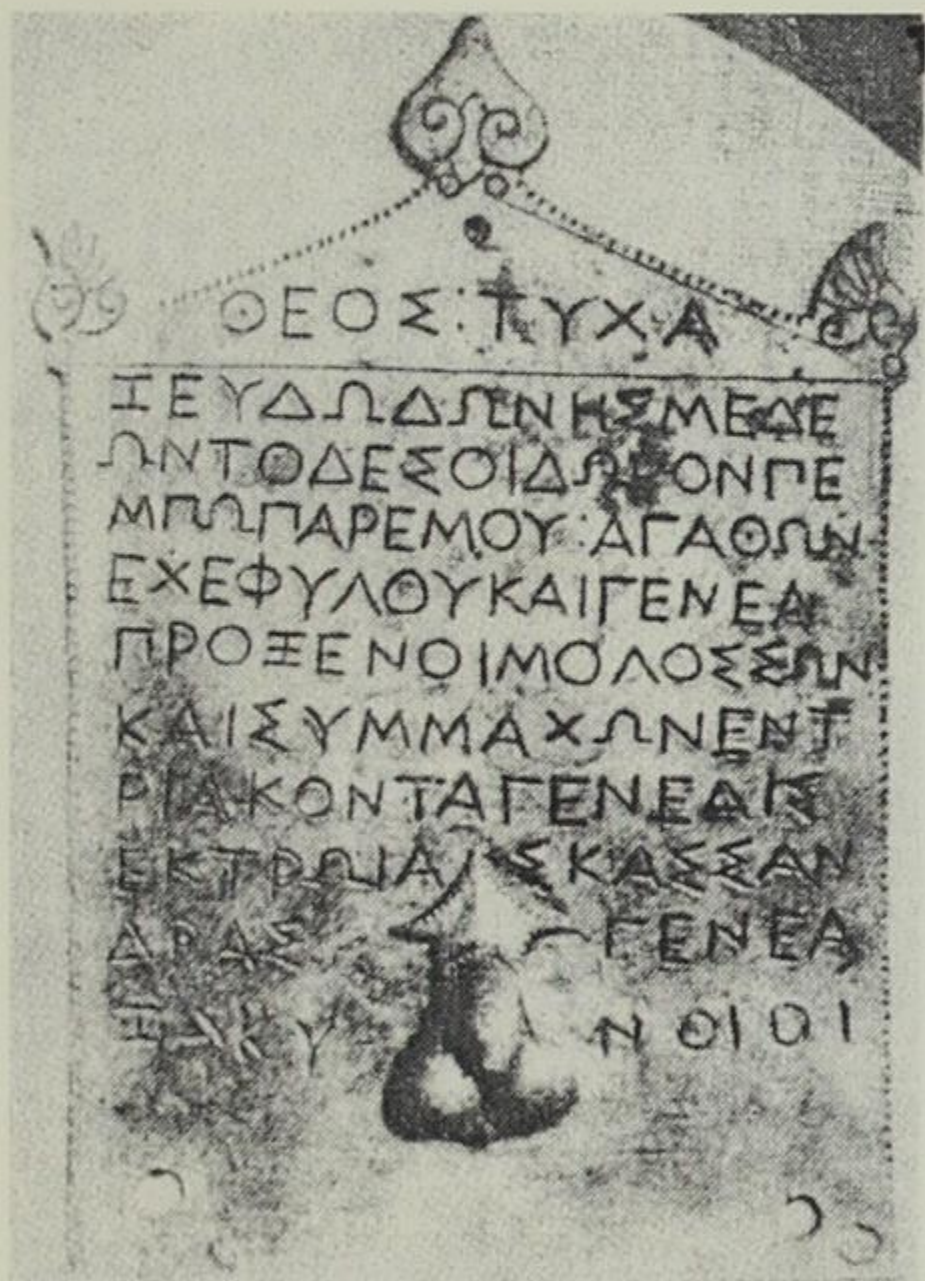
Εικ. 26. Χάλκινη μαστίγα από το ιερό του Κορόνθου Απόλλωνα στο Λογγά Μεσσηνίας

Εικ. 3 α-β. Σχεδιαστική απόδοση του χάλκινου αγγείου, ανάθημα στον Δία Νάιο της Δωδώνης, του 3ου αι.π.Χ.

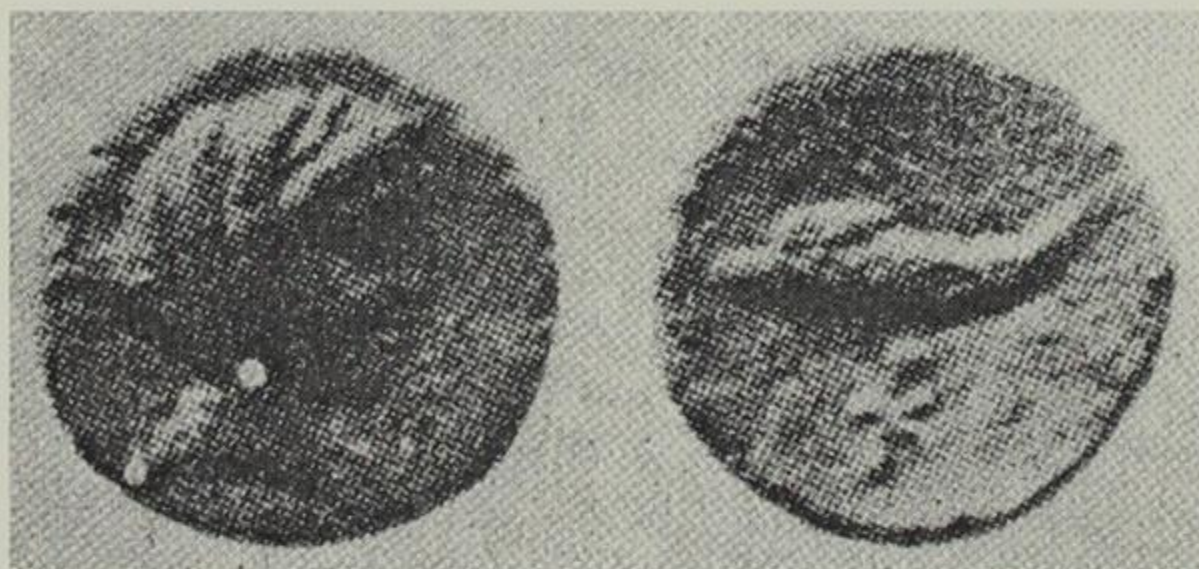

Εικ. 4 α-β. Ενεπίγραφο χάλκινο έλασμα του τέλους του 4ου ή αρχών του 3ου αι. π.Χ., αφιέρωμα των κατοίκων της Κεφαλληνιακής πόλης - κράτους Πάλης στον Δία Νάιο της Δωδώνης (Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο Αθηνών. Συλλογή Κ. Καραπάνου).

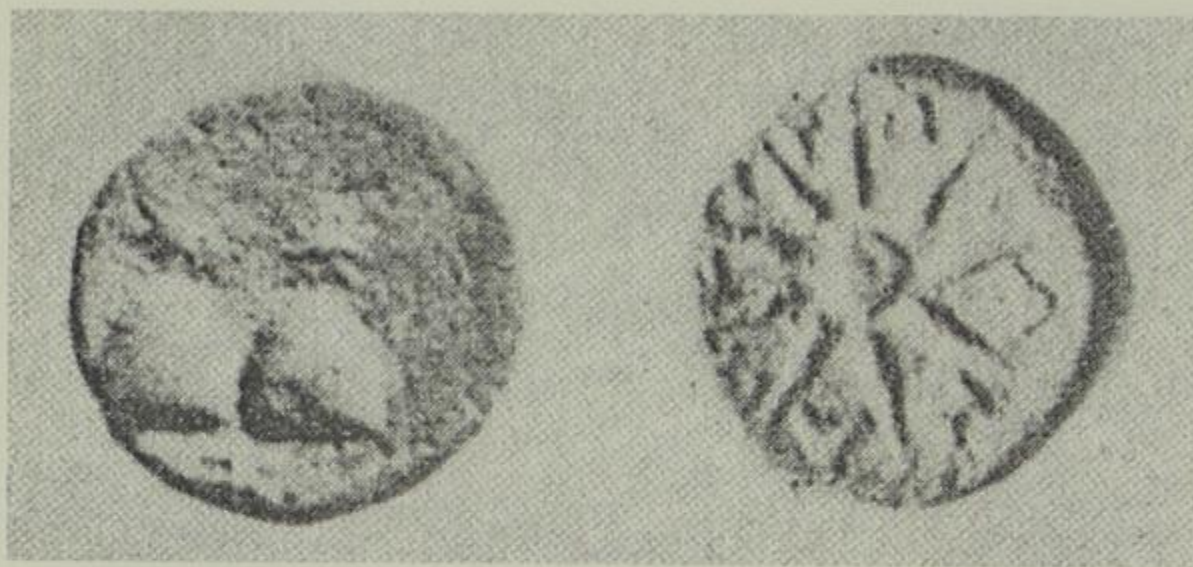

Εικ. 5. Χάλκινη ενεπίγραφη πινακίδα του 3ου αι. π.Χ. από τον Ζακύνδιο Αγάθωνα Εχεφύλου στον Δία Δωδωναίο.

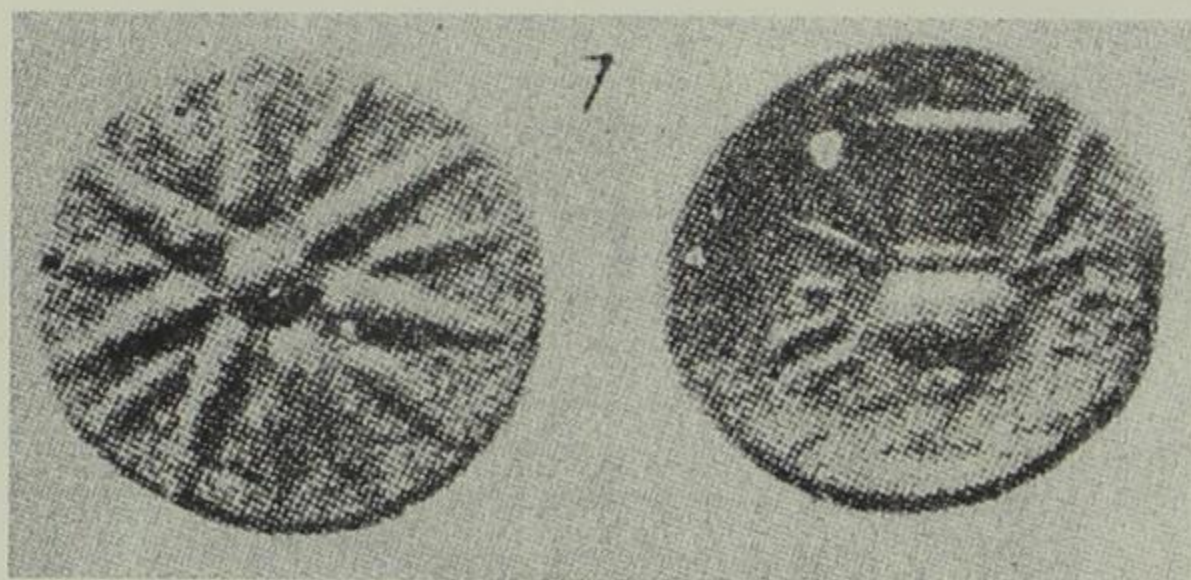
Εικ. 6α. Χάλκινο νόμισμα Κερκύρας του 300-229 π.Χ. με κεφαλή Διώνης στον εμπροσδότυπο και δελφίني στον οπισδότυπο.

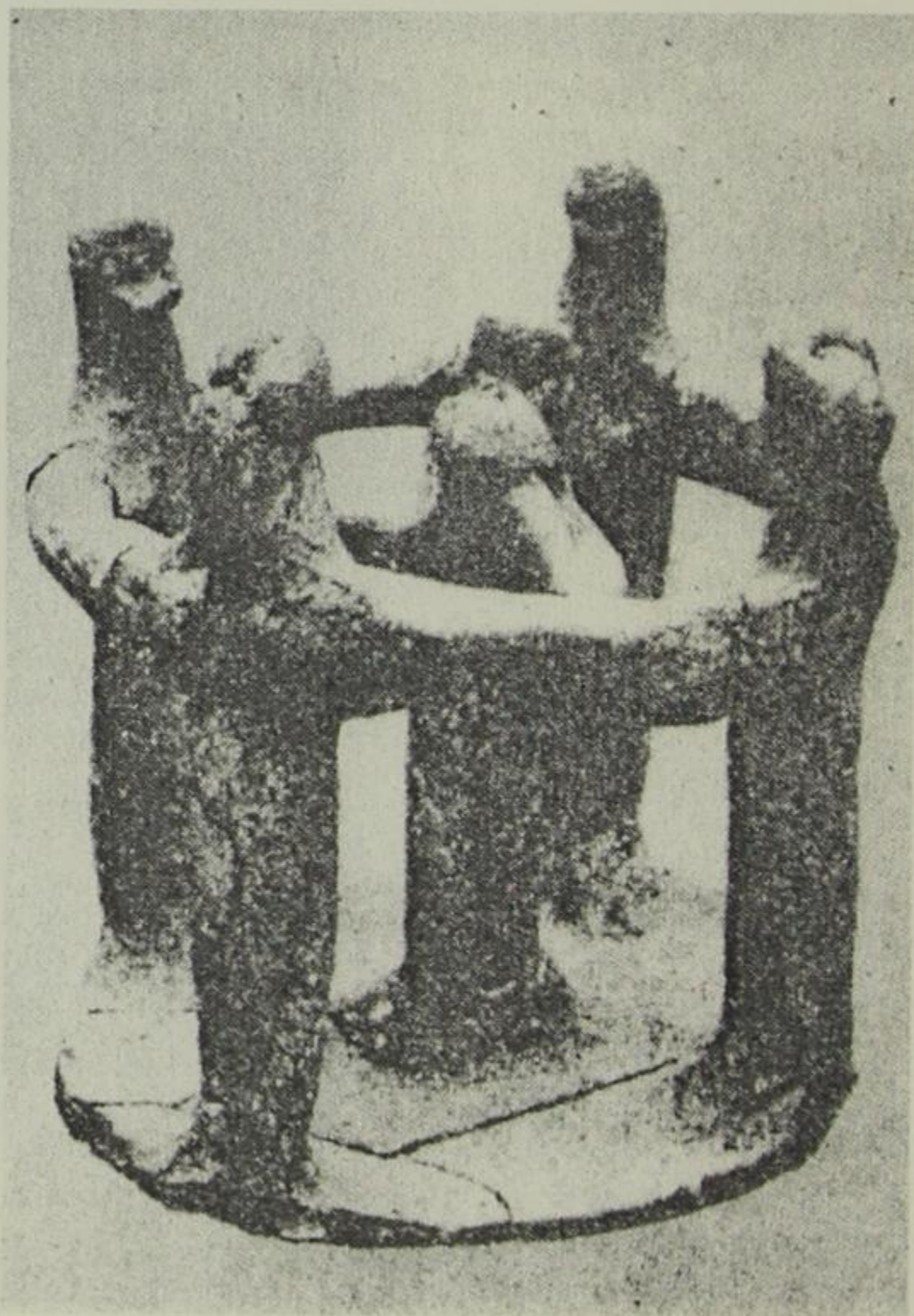
Εικ. 6β. Χάλκινο νόμισμα Κερκύρας των ετών 48 π.Χ. - 138 μ.Χ., με παράσταση Απόλλωνα στον εμπροσδότυπο και επιγραφή ΚΟΡΚΥΡΑ στον οπισδότυπο ο Ζευς Κάσσιος με σκήπτρο και επιγραφή ΖΕΥC ΚΑCΙΟC.

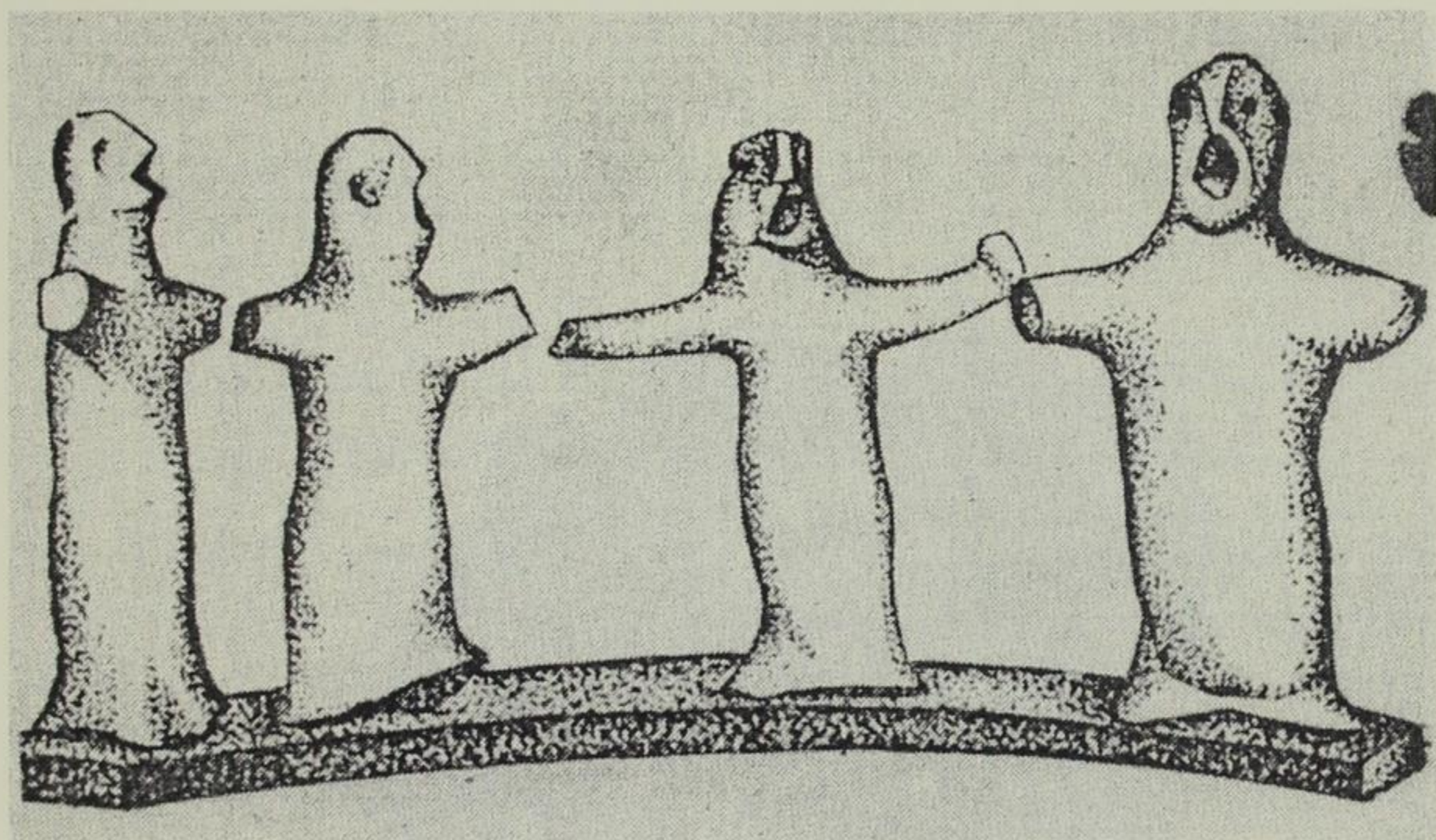
Εικ. 7α. Χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Ηπειρωτών με τους πύλους των Διοσκούρων στον εμπροσθότυπο και το αστρικό σύμβολο στον οπισθότυπο. Επιγραφή ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ.

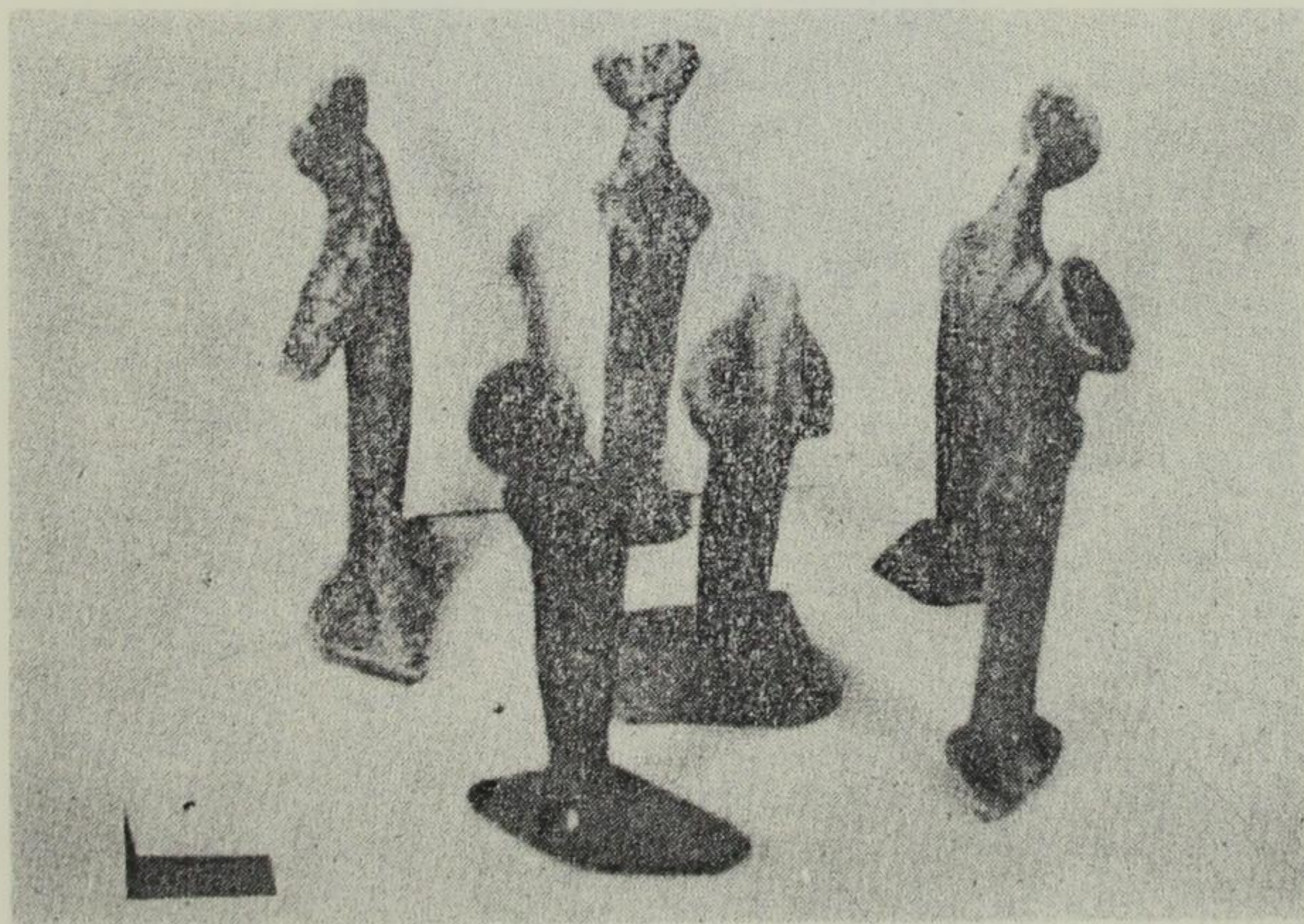
Εικ. 7β. Χάλκινο νόμισμα της Κερκύρας των ετών 300-229 π.Χ. με το αστρικό σύμβολο των Διοσκούρων στον εμπροσθότυπο και κάρδαρο στον οπισθότυπο.

Εικ. 8α. Πήλινα ειδώλια από την Κόρινθο του 6ου αι. π.Χ. που εικονίζουν κύκλιο χορό με αυλητή.

Ειχ. 86. Κύκλιος χορός με αυλητή από την Απολλωνία, 4ος αι. π.Χ.

Ειχ. 9 Κύκλιος χορός με αυλητή από το Σπήλαιο Ασβότρυπα Λευκάδας.

T. Mykova 61